

QALÊ MA, VATEY MA

Cemalo Kelxasij
(Cemal Yalçındağ)

Vate

ARÊKERDE

QALÊ MA, VATEY MA
Cemalo Kelxasij (Cemal Yalçındağ)

Kitab: 163
Arêkerde: 20

Qalê Ma, Vatey Ma
Cemalo Kelxasij (Cemal Yalçındağ)
© Cemalo Kelxasij (Cemal Yalçındağ)
© Weşanxaneyê Vateyî, Îstanbul, 2025

Editor: Deniz Gunduz
Mizanpaj û Xebata Qapaxî: Minife Yıldızhan
ISBN: 978-605-2298-61-9

Çape: Berdan Ofset Matbaa San. ve Tic. A. ş.
Maltepe Mah. Davutpaşa Cad.
Güven İş Merkezi C Blok No: 83/13
İç Kapı No: 215 Zeytinburnu/İstanbul
Sertifika No: 53423

Weşanxaneyê Vateyî/Vate Yayınevi
Kalyoncu Kulluğu Mah.
Samancı Ali Sok. No: 9/3 Beyoğlu/İstanbul
E-posta: wesanxaneyevateyi@gmail. com

QALÊ MA, VATEY MA

Cemalo Kelxasij (Cemal Yalçındağ)

Weşanxaneyê Vateyî/Vate Yayınevi

Îstanbul, 2025

Bu dokümanın oluşmasında emeği geçen Eşim Songün, kızım Ayşe Şayan ve Doktor Cafer Yamiş'e teşekkür ederim.

Ayrıca doküman basıma verilmeden önce yaptığı destek ve yönlendirme için dilbilimci M. Malmisanij Hoca'ya şükranlarımı sunuyorum.

QALÊ MA, VATEY MA

Yazdıklarımın amacının daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle şunları izah etmek istiyorum.

Yerküre'deki bütün canlılar, kendileri oldukları ve kendileri olarak yaşamlarını sürdürüp geliştirmeye çalıştıkları oranda, sosyal ve ekonomik olarak daha yaratıcı, mutlu ve güçlü olurlar.

Bunun içindir ki toplumların, sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamlarını geliştirip güçlendirme süreçleri için en doğal ve verimli olanı, düşünce ve duygularını en iyi yansıtır oluşturan kendi ana dilleriyle gerçekleştirmeleridir. Ancak toplumlar ve milletler arasında ekonomik ve siyasal çıkarlar uğruna oluşan rekabetin sömürgeci, emperyal uygulamaları, söz konusu doğallığı engelleyip rasyonel verimliliğini de azaltmakla kalmamakta, toplumsal olarak ruhsal travmalara da neden olmaktadır.

Tüm bu nedenlerle günümüzde, dilin gelişimine ayrı bir özen gösterilmez, ekonomik ve ticari yaşam dahil, güncel yaşamda kullanılamazsa, söz konusu dilin süreç içinde ayakta kalması zorlaşır. Bu bakımdan herkesin kendi ana diline sahip çıkması hem bir toplumsal gereklilik hem de insani erdemliliğidir.

THE HISTORY OF THE
ROYAL SOCIETY OF LONDON

The history of the Royal Society of London, from its first institution in 1660, to the present time, is a subject of great interest and importance.

The society was founded by a group of natural philosophers, who were desirous of promoting the study of natural philosophy, and of making discoveries in the natural sciences.

The society has since that time, continued to flourish, and has made many important discoveries in the natural sciences. It has also been instrumental in the advancement of the arts and manufactures.

The society has been instrumental in the advancement of the natural sciences, and has made many important discoveries in the natural sciences.

The society has been instrumental in the advancement of the natural sciences, and has made many important discoveries in the natural sciences.

QALÊ/VATEY VERÎNANÊ MA (BÜYÜKLERİMİZİN SÖZLERİ)

Qal: Anlamalı bir işlevi ve ağırlığı olan söz.

Vate: Söylemi deneyimlere dayalı olan söz.

Deyim: Anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu.

Deyimler bir durumu, bir olayı ifade eden kalıplaşmış sözlerdir. Atasözlerinde olduğu gibi deyimler de çoğunlukla mecaz anlamalı sözlerdir.

Aynı bölgede yaşayan halkların, kültürel olarak da pek çok benzerlikleri vardır. Bunlardan bir tanesi de ortak atasözleri, deyimler ve halk hikâyeleridir. Bizde söylenen bir atasözü, deyim ve halk hikâyesinin aynısına veya benzerine, muhtemelen Türkiye’de, Irak’ta, İran’da, Suriye’de ve Ermenistan’da da rastlamak mümkündür. Zira bunlar belli bir bölgede, toplumsal yaşamın gerektirdiği etkileşim ve derinliklerden kaynaklanan tecrübe ve tariflerin kısa özlü sözleridir.

Deyimler ve deyişler, toplumun yaşam derinliği ve çoklu tecrübelerinden özetlenmiştir. Bunları layıkıyla tercüme etmek ve mealini izah etmek çok zordur. Bazen sayfalar dolusu bir yazı, bir deyimın anlamını ifade edebilmek için yetersiz kalabilir.

Tüm bu nedenlerle ben, konuyla ilgili bilgi ve yeteneklerim oranında, toplumumuzun tarihsel yaşam pratiği içinde dil ve kültürüyle ürettiği söz ve deyimleri bir nevi tercüme edip anlamlarını açıklayıp ortaya koymaya çalışacağım.

Cemal Yalçındağ
Diyarbakır, 2025

ALFABEYA KIRDKÎ/ZAZAKÎ/KIRMANCKÎ

Ğ/ğ harfini saymazsak, mevcut alfabemiz 31 harften oluşmaktadır. Ğ/ğ harfi, Arap alfabesindeki “Ğayn” harfidir. Zazacada bu harf ile başlayan veya bu harfin içinde yer aldığı sayılı kelime vardır. Xervêr/vîyal (söğüt ağacı), ğerîv (yabancı, el), ğezal (geyik, maral), moğrim/şand (akşam) gibi.

A B C Ç D E Ê F G H I Î J K L M N O P Q R S Ş T U û V
W X Y Z

a b c ç d e ê f g h i î j k l m n o p q r s ş t u û v w x y z

ê-Ê: Bu ses Türkçede yoktur, Türkçedeki /e/ ile /ı/ sesi arası bir sesi verir: bê (gel), yê/ê mi (benim), nêr (erkek, eril), camêrd (1-erkek 2-yiğit), girêdayîş (bağlama), Nêrgêk köyü.

q-Q: Bu ses, dil kökünü yumuşak damak bölgesine dokundurarak çıkardığımız sestir, genizden çıkar: qal (söz, kelam, laf), qalın (kalın), leqnayîş (asma, asma), qule (delik).

u-U: Türkçedeki /ü/ gibi okunur: unğur (üzüm), quçe (yığın, yığıntı), cuwab (cevap), cuwen (harman yeri).

û-Û: Türkçedeki /u/ gibi okunur: dû (duman), tû (dut), mû (kıl), pûke (tipi).

w-W: Türkçede yoktur: welat (vatan, ülke), weriştîş (kalkmak, kalkma), werdiş (yemek, yeme), Wan (Van).

x-X: Türkçede yoktur. Yumuşak damak bölgesinin titreşimi ile oluşan sestir: xizmikar (hizmetçi), xorî (derin), texmîn (tahmin), xelat (ödül, hediye), xayîn (hain), xirbe (yıkıntı, harabe).

Diğer harfler ise Türkçedeki gibi okunur.

Özet olarak:

Ê: E ile I arası okunur.

Q: Sert K olarak okunur

U: Türkçedeki ü gibi okunur.

Û: Türkçedeki u gibi okunur.

W: Türkçedeki yumuşak v olarak okunur.

X: Türkçedeki Ğ ile H harfinin karışık hali, gırtlaktan sert okunur.

I: Türkçedeki i gibi okunur.

Î: Türkçedeki i olarak okunur.

î: Türkçedeki ı olarak okunur.

î: Türkçedeki i olarak okunur.

DEYİMLER

Aşağıdaki deyimler alfabetik sıraya göre yazılmıştır. Anlaşıl-
maları için anlamlarını da kendimce açıklamaya çalıştım.

1-Adir wešo la well nêbo.

Türkçesi: Ateş güzeldir ama külü olmasa.

Anlamı: “Gül güzeldir, dikenli olmasa” gibide yorumlanabilir.
Parlamak, alevlenmek hoştur, sonucunda sönmek olmasa.

2- Aleyte xefitêna dest wesfiyeno.

Türkçesi: Kara saban çalışır, el övünür.

Anlamı: Kara saban (veya alet) çalışır, onu uygulayan el yapı-
lan işi kendine mal ederek övünür. Her olayın altında bir kah-
raman vardır; ama masada gözüken kahraman, çoğu zaman
olayı sahiplenir veya yapılan iş ona sayılır.

3- Aqildayox zafî nandayox çînî.

Türkçesi: Akıl veren çok, ekmek veren yok.

Anlamı: İhtiyaç olanı kimse vermez, ancak öğüt veren çok olur.

Toplumsal yaşamdaki anlamı: Zor durumda olan insanların top-
lumdan bir beklentisi olur; ancak bu beklenti karşılanmayınca

veya herkes dayanışma yerine işin kolayına kaçınca bu ifade kullanılır.

4- Aqıl sey taca altûnêno, serey heme kesê di çîno.

Türkçesi: Akıl altın taş gibidir, herkeste bulunmaz.

Anlamı: Akıl, diğer bir ifade ile fikir, altın taş gibidir; herkeste bulunmaz. Her kafada iyi fikir, beceri ve yetenekler bulunmaz. Güzel ahlak ve iyi fikirler, her insanın kafasında ve zihninde bulunamayacak kadar kıymetli bir varlıktır.

5- Aqıl sivik, bar giran.

Türkçesi: Akıllı hafif/az, yükü ağır.

Anlamı: Sorumluluğunun veya bulunduğu iddia ve durumun farkında değil.

İnsanların içinde bulunduğu durum ve ahvalin farkında olmaması durumu, söz ve davranışları ile bunu göstermesi. Sorun çözümleme ve muhasebe yeteneği olmayan kişiler için kullanılır.

6- Aroş (hergoş) vano “Mi kişenî zorê mi nêşono, pey pencêyê mi postey mi sol kenî ay zorê mi şono.”

Türkçesi: Tavşan, “Beni öldürmeleri zoruma gitmiyor, benim kendi pençemle derimi tuzluyorlar; asıl zoruma giden odur” der.

Anlamı: Düşman, bizi sevmeyen, kafasında kötülük taşıyan insanlar, kendilerinden bekleneni yapar; ancak dost, arkadaş bildiğimizden kötülük ve ihanet bizi yıkar ve çok üzer.

Yeterli kötülüktten sonra dönüp alay etmek gibi bir davranışı anlamaya çalışmak.

7- Amnanê ti yew kerraya wuşk berzê merek, zimistan kê rê feyde kena.

Türkçesi: Yazın, samanlığa bir katı taş da atıp muhafaza etsen, kışın faydası olur.

Anlamı: Tedbirli ve tedarikli davranmak her zaman önemlidir.

Normal yaşam ihtiyaçlarının dışında da olsa, bazı şeyleri biriktirip muhafaza etmek faydalı olabilir.

8- Aşık bêro kel, saz parçe beno.

Türkçesi: Davulcu aşka geldi mi davulu yırtar/parçalar.

Anlamı: Ahenk ile coşmanın keyfi başka olur.

9- Ax! Kulo biray derd ê.

Türkçesi: Yaşanan bir dert içinde çekilen ah ve acı, ayrılmaz kardeşlerdir.

Anlamı: Bir işin ters gidişi, fakirliği, yoksulluğun ve çaresizliğin üst üste gelişine duyulan isyandır. Mevcut durumu ve acıyı katmerli hissetme ahvalidir.

10- Aw kota, binê boçe.

Türkçesi: Kuyruk sokumu altına su girmiş.

Anlamı: Burada anlatılmak istenen, kişinin cinsel ve hormonal olarak ergin evreye girmesi ve dolayısıyla cinsel isteklerinin artması halidir.

11- Awa aşma nîsanî, kesey altûnîya.

Türkçesi: Nisan yağmuru, altın kesesi gibidir.

Anlamı: Yerinde ve zamanında karşılanan ihtiyaçlar ve tavırlar çok kıymetlidir.

Aynı zamanda toprak ana ve doğa için gelişim evresi olan nisan ayı yağmurunun altın değerinde olduğunu ifade eder.

12- Awa bêveng ra biters.

Türkçesi: Sessiz akan sudan kork.

Anlamı: Herhangi bir konu olay ve durum karşısında, erken parlamayan, erken tepki vermeyen, gürültü çıkarmayan kişilerden korkmalı insan. Öylesi şahıslar, hiç renk vermeden yapmak istediklerini sessiz sedasız planlayıp nihai darbeyi vururlar.

13- Aya ke cuwendi bena, wa hêga di bibo.

Türkçesi: Olacak olan, harman/hasat döneminde olacağına, daha ekme döneminde olsun!

Anlamı: Bozulacak olan bir iş, sonuna doğru bozulacağına, baştan bozulsa daha iyi olur. Girilen bir ilişki, diyalog veya başa gelecek olan, sona doğru geleceğine önceden gelsin. Bu taktirde, yaşanan tersliği düzeltip aşmaya çalışmak, daha bir mümkün olur.

14-Aya ke masered' amey, kerî sered'nêro.

Türkçesi: Bizim başımıza gelen, taşın başına gelmesin.

Anlamı: Kişi, toplum veya topluluklar, çok feci ve zor bir durum ile karşılaşınca, karşılaştıkları facianın tarifini böyle yaparlar. Başlarına gelen felaketin çok büyük, acımasız ve çekilmez

olduğunu bu deyim ile ifade ederler. Taş hem sert hem de cansız olduğu halde yaşadığı felaketin, taşın bile başına gelmemesi ile facianın büyüklüğüne ve zorluğuna işaret ederler.

15- Ayre bê aw nigeyreno.

Türkçesi: Değirmen susuz dönmez.

Anlamı: Eski değirmenlerin çoğu su ile dönerdi. Yaşamda ulaşılması istenen tüm hedefler için belli bir emek harcamak gerekiyor. Eğer bu emeği gereği gibi ortaya koymazsanız, hedefinize ulaşamazsınız. Yaşamı kolaylaştırıp geliştiren her ürün ve amaç, değirmen taşını döndüren suyun işlevi gibi bir emeği, gücü gerektirir.

16- Ayre şîyo, kowt çeçeqoq* dima.

Türkçesi: Değirmeni su götürmüş, o düşmüş koca değirmenin “çeçeqoq”unun peşine.

Anlamı: Kaybettiği büyük değerlerin farkına varmayan kişilerin küçük detaylar ile uğraşması gibi bir durumu ifade eder. İnsanların yaşamlarında maddi veya manevi olarak değerli olan varlık ve görevlerinin farkına varmadan, gereksiz ve değersiz şeylerin peşine düşmeleri veya başlarına gelen büyük felaketi görememeleri, diğer bir ifade ile yaşamda gerekliliklerin önceliklerini karıştırma durumu.

17- Bergîra rewan şeyt nîfinena xo.

Türkçesi: Rahvan at kendine kırbaç vurdurmaz.

Anlamı: İşine iyi hâkim olan, işini iyi yapan insanlar kendine laf söyletmez.

* Çeçeqoq: değirmenin işleyişinde, değirmenciye uyarmak amacıyla dönen taşlar sayesinde ritmik bir ses çıkaran küçük bir tahta parçasıdır.

18- Bergîro qatir yew gewe di nêbenî.

Türkçesi: Beygir ile katır aynı ağılın içinde olmaz.

Anlamı: Yaşamda ayrı yetenek ve özelliklere sahip olanlar, aynı işe ve yaşam tarzına tabi tutulamazlar. Herkes yetenek ve özelliklerine göre örgütlendirilip değerlendirilir.

19- Bi destana ca verda, lingan a dimi kowt.

Türkçesi: Elleri ile bıraktı, ayakları ile ardına düştü.

Anlamı: Kolay olanı bıraktı, zor olanla uğraşmaya başladı.

Elinden kaçan fırsatı yakalamaya çalışıyor, ama yakalaması zor diye ifade edilir.

20- Binê banî sefay ganî.

Türkçesi: İnsanın evi, gönlünün sefasıdır.

Anlamı: İnsanın, görece normal bir yaşam için gerekli ihtiyaç ve tedbirleri sağlayan bir evinin/barınağının olması, güven, huzur ve mutluluk içinde yaşam kalitesini geliştirmesinin de temelini teşkil eder. Bu söz, aynı zamanda insanın oluşturduğu değer ve emeğin değer ve güzelliklerini dile getirir.

21- Biza gerin çime ra awe wena.

Türkçesi: Uyuz keçi pınarın kaynağından su içer.

Anlamı: Toplum için çok makbul olmayanlar, çoğu zaman kendilerini baş sıraya koyarlar. Böyleleri, olması gerekeni yapmaz, bencillikle lokmanın en iyisini yemeye çalışır.

Kimse onları beğenmese de kendisini hep baş tacı yapan kişilikler için söylenir.

Makam, mevki ve bilgi düzeyi düşük insanlar, her iş ve işlemden kendilerini ön sıralara layık görür.

22- Boça herî/kutikî ya, ne derg bena ne zî kîr bena.

Türkçesi: Eşeğin/köpeğin kuyruğudur, ne uzar ne de kısalır.

Anlamı: Değişime direnmeyi ifade eder. Değişmez kural ve kaideleri vurgular.

23- Boça kutikî qalib nigêna.

Türkçesi: Köpeğin kuyruğu kalıp tutmaz/düzelmez.

Anlamı: Doğal işlevleri gereği eğilip bükülen organlar, araçlar ve konular, tek bir pozisyona, kalıba gelmez; yani “doğru” tutulamaz. Diğer bir ifade ile kişinin karakterinin özü bozulmuşsa, tek başına söylem ve uyarılar, söz konusu bozukluğu gidermekte bir işe yaramaz.

24- Camêrd bê adîr û bê kardî, cenî bê la û bê derzin nêbena.

Türkçesi: Erkek ateşsiz, bıçaksız (silahsız); kadın iğne ve ipliksiz olmaz.

Anlamı: Yaşamın tarihsel akışının gelişimi içinde erkekler ve kadınlar arasında oluşan veya oluşturulan görev bölümünü ifade eder. Ve zaman içinde değişime uğrasa da geliştirici, düzenli ve rasyonel bir yaşam için, illa cinsiyete dayanmasa da, toplumsal gruplar ve değişik meslekler arasındaki görev bölümünün olmazsa olmazlığının ima ve işaretinde bulunur.

25- Cenî est a gul ha zere d' a, cenî est a kul ha zere d' a.

Türkçesi: Kimi kadınların gönüllerinde gül, kimilerinin de dert var.

Anlamı: Gül de dert de çoğu zaman insanın kendi kendine yarattığı bir ruh halidir. Çözüm yolu da akıldır.

26- Cenîya koşkarî tim warway geyrena.

Türkçesi: Ayakkabı yapımcısının eşi hep yalın ayak gezer.

Anlamı: Bazen başkasına hizmet veren kişiler, kendisine hizmet vermeyi unutuyor veya ihmal ediyorlar. Başkasının sorunlarını çözmeye çalışanlar, çoğunlukla kendi sorunlarını unutuyorlar. Yaşam için gerekli olan bir şeye sahip olmak, bazı durumlarda ve kişilerde, sahip olunan şeyi “değersiz” kılabilir.

27- Çimî bî tarî, ningî bîy barî.

Türkçesi: Gözler karadı, ayaklar inceldi.

Anlamı: Bu deyiş ile yaşlılık dönemi hayıflanarak anlatılır. Yaşlandıkça gözler az görüp kararır; ayaklar zayıflayıp inceler. Her canlıda, ömrünün sonuna doğru organların işleyişi ve etkileşimleri zayıflar ve tüm bunlar, kişinin yaşam aktivitesini daraltıp zorlaştırır.

28- Çimo pawite tim vejîyeno.

Türkçesi: Sakınan göz her zaman erken çıkar/darbe alır.

Anlamı: Türkçedeki “Sakınan göze çöp batar” anlamındadır.

Kıymeti/önemi nedeniyle özel olarak korunan, özenle bakılıp sakınılan organ ve araçlar, genellikle daha erken zarar görüp bozulurlar. Buna rağmen, özel bir durum yoksa biyolojik organlarımızla alet ve edevatlarımızın bakımını, zarar görürler kaygısıyla ihmal etmemek gerekir.

Bu söz ile bir konuda aşırı hassasiyetin tersi sonuçlar yaratabileceğine de işaret edilir.

Yeri gelmişken konuyu buna dair bir inanç geleneğiyle pekiştireyim: Eskiden herkes günümüzde kullanılan türden modern ayakkabılara sahip olmayabiliyordu. Bu nedenle çarık veya yalın ayak ile gezildiğinde, ayak başparmağı, diğer parmaklara göre daha büyük ve uzun olduğu için, taşlara çarpma durumlarında genellikle darbe alır ve incinirdi. Bu nedenledir ki, başparmaklar, “kör gözlülük” ile nitelendiriliyor ve görsünler diye kırmızı ip veya çaputla bağlanıyordu. Ve fakat taşlara çarpıp yaralanmalar devam ediyordu.

29- Çimo raşt roşna nêdano çimdê çepî.

Türkçesi: Sağ göz, sol göze aydınlık vermez.

Anlamı: Türkçede sağ gözün sol göze faydası yoktur, gibide algılanabilir. Buradaki olumlu ana tema, her olay ve olgu kendi aydınlığını yansıtır. Faydasız demek ise olumsuz bir durumdur.

30-Çew doydê xo rê nêvano tirşo.

Türkçesi: Kimse benim ayranım ekşidir demez.

Anlamı: Kusurunu ve eksikliğini kabullenmeyen insanların tavrını izah eder. İnsanlar, malını veya çocuklarını, yakınlarını kolay kolay kötülemez. Kötüde olsa, ona hep iyidir der. Veya insanlar eksik ve hatalarını söylemek istemezler/söylemezler. Genellikle eleştiriye kapalı durum söz konusudur.

31-Çî vaxt, paşay taxt.

Türkçesi: Vaktindeki oluş, taht paşası gibidir.

Anlamı: Vaktindeki oluş, kazanç, paşanın tahtı gibidir. Herhangi bir iş, istem veya görev, uygun koşullarla zamanında yapıldığı

oranda hem başarılı hem de sağlam olur. Diğer bir deyiş ile zamanında gelen servetin tadı da iyi olur.

32- Çew kutikê xo nêerzeno.

Türkçesi: Kimse köpeğini kovmaz/sahipsiz bırakmaz.

Anlamı: Dara ve ya zora gelindiğinde kimse köpeğinden bile vazgeçmez; zor zamanlarda kimse akrabasından yani kendisine yakın ve ait olandan vazgeçmez, onları savunur.

33- Dar o ber o, bêhunero.

Türkçesi: Ağaçlıktır ancak hünersizdir.

Anlamı: Görüntüde bir kalabalığı ama hüneri olmayan durum ve tavırları izah eder. Bir anlamıyla ağaç topluluğudur ancak meyve vermez.

34- Daya tîzker, waya fisker, jîna (cenîya) şeker.

Türkçesi: Anne ve bacıyı beğenmez, eşini şekere benzetir.

Anlamı: Evin erkek genci evlendikten sonra, anne ve bacıyı ikinci plana atar; eşini şeker gibi görüp onu önemser.

35- Dela selexane ra gurîx nikuweno.

Türkçesi: Tembel dişi köpekten, kurt köpeği üremez.

Anlamı: Tembel, misyonunu ve rolünü iyi oynamayan kadından iyi evlat yetişmez. Çünkü anne evlat büyütüp topluma katmada en önemli rolü oynar. Toplumun temeli öylece oluşur.

36- Deme (dime) kerd pîsîng verra.

Türkçesi: İçyağını kedinin boynuna taktılar.

Anlamı: Kedinin çok sevdiği içyağı kitlesini kedinin boynuna taktılar. En sevdiği gıdayı boynuna takmışlar, görüp kokusunu alıyor ama yiyemiyor.

İnsanlara sevip yemek istedikleri gıdaları gösterip, koklatmak ama yedirmemek; onlara eziyet etmek, hatta onları aşağılamaya çalışmakla özdeştir.

37- Dermanê dizdey est o laê herkiyey çîn o.

Türkçesi: Hırsızlığın dermanı/çaresi var, ancak eşekliğinin yoktur.

Anlamı: İnsanların emeğine, malına şu veya bu şekilde konmak, yani hırsızlık zamanla başkalarının hak ve hukukunu gözetmek, vicdanlı ve adaletli davranmanın yanı sıra maddi kazanç sağlayan bazı bilgi ve yetenekleri edinmekle bırakılabilir. Ancak aklını çalıştırmayıp öğrenmemenin, tembellikte ısrar etmenin, insanları kötülükler ile zor ve zulmün yüklerine mahkûm etmesi kaçınılmazdır. Kısacası, toplumsal yaşamda, sömürü, zor, zulüm ve aşağılanmaya maruz kalmanın süreklileşme halleri, deyimdeki ifade ile “eşeklik”, bazı bilgi yetenek ve karşı davranışlar edilmeden aşılamaz.

38- Dest pamenî dirêno, lew pa menî hermêno.

Türkçesi: El elleme yırtılır; öpme, bozulur/ kızar.

Anlamı: Çok sevilen ve korunan için latife ile söylenen sözdür. Genellikle küçük çocuk veya kendisini çok beğenmiş insanlar için söylenen kinayeli bir sözdür.

39- Destê tembelî pîzeyê rûtî ser o.

Türkçesi: Tembelin eli çıplak karnının üzerindedir.

Anlamı: Tembel insanlar, ellerini kıpırdatmaz, iş yapıp üretmek için gerekli gayreti göstermezler.

40- Desto daye destê girotî ra avero.

Türkçesi: Veren el, alan elden üstündür.

Anlamı: Maddi ve manevi olarak çaba sarf ederek üretip sunan eller veya kişilerin anlayış ve rolleri, sürekli bir muhtaçlık durumu içinde sadece tüketenlerinkine göre, çok daha önemli, onurlu ve faydalıdır.

41- Dêza va “ez zerîna”, qondêzî va “la ez kamca ya?”

Türkçesi: Çömlek “ben altındanım” demiş, kepçe demiş ki “peki ben nerdeyim?”

Anlamı: Bir ürünü, görevi, işi, bütünlüğünün tamamlayıcıları olarak birlikte oluşturup yapanlar; farklı da olsa birbirlerinin rollerini görmeli ve neticeyi ona göre değerlendirip paylaşmalıdır. Neticeyi, bir kişiye veya araca mal etmek, birçok yanı ve yönüyle adaletli ve geliştirici olmanın tam tersi sonuçlar doğurur.

42- Didanê feqîrî puşrig di şikiyêno.

Türkçesi: Fakirin dişi, bulamaç yerken bile kırılır.

Anlamı: Yoksulluk, zayıflık ve dezavantajlı insanların şanssızlığı çok olur. Fakirlerin, her bakımdan yoksun ve elverişsiz yaşamları, sadece onların biyolojik yapı ve organlarını olumsuz etkileyip zayıflatmakla kalmıyor; ruhiyatları dahil, toplumsal yaşamlarının tüm etmen ve imkânlarını da olumsuz etkileyip

kısıtlıyor. Tüm bu nedenlerle her durumda koşulları zorlaşıyor, dezavantajları artıyor ve bunların yarattığı engeller, “şanssızlık” kavramı ile tatmin edilmeye çalışılıyor.

43- Dizdê Helebî şew têreyra dizdey kenî, roj têreyra am-bazey kenî.

Türkçesi: Halep hırsızları gece birlikte hırsızlık yapar, gündüz arkadaşlık ederler.

Anlamı: Halep hırsızları gece birlikte sıra dışı işler yaparlar, gündüzde hiçbir şey yapmamışlar gibi, yaşamın normal ilişkilerine uygun olarak arkadaşlık yapar, böylece birbirlerini “temiz” göstermeye de çalışırlar.

44- Dizdêxiyaran zimistanîbeylû kenî .

Türkçesi: Salatalık hırsız kışın belli olur.

Anlamı: Suçlar ve sırlar, esası, mekânı ve zamanı ile olayın tehlikeleri geçtikten sonra, özellikle kışları daha artan toplu oda cemaatlerinin tatlı sohbetlerinde bir “çerez” gibi olur. Diğer bir ifade ile suç, artık zaman aşımına uğrayıp sohbette mizahi bir öğeye/unsura dönüşmüştür.

45- Dorîyê aw, raharê aw di şikiyêno.

Türkçesi: Su testisi suyolunda kırılır.

Anlamı: Toplumsal yaşamda kullanılan araçların işlevi gibi, İnsanların toplumsal yaşamlarında alışıp huy edindikleri yol ve yöntemler de, iyisi ve kötüsüyle onların kaderlerini belirler.

46- Doyo mast biray yewbînanê / yewbinê.

Türkçesi: Ayran ile yoğurt kardeşirler.

Anlamı: Sınıfsal katman ne olursa olsun, genetik veya yapısal olarak aynı kaynaktan beslenenler eşittir. Biri katı halde iken diğeri sıvı halde olabiliyor, ama sonuçta köken ve maya aynıdır.

47- Durî ra govend weş asena.

Türkçesi: Halay, uzaktan hoş gözüktür.

Anlamı: Bir işin içine girmeden, onun incelikleri ve öncelikleri öğrenilemez. Ancak işin içine girince, o işin gerçek koşulları ve gerekleri daha iyi anlaşılır.

48- Durî ra vengê sazî weş yeno.

Türkçesi: Davulun sesi uzaktan hoş gelir.

Anlamı: Bir iş, olay veya ses, uzaktan izlenip duyulduğunda, doğru anlamında “hoş” değerlendirilebilir. Ancak işin/sesin esasının hoş/doğru olup olmadığını, ancak işin içine girerek veya onu yakından tanıyarak daha doğru değerlendirilebilir. Uzaktan söz konusu işi herkesten daha iyi bilip yaptığınızı, sesin ne olduğunu herkesten daha iyi işitip değerlendirdiğinizi iddia edebilirsiniz. Ancak, içine girip gerçeği görünce işin/sesin sizin düşündüğünüz gibi olup olmadığını öğrenebilirsiniz. Bir olay ve olguyu teorik olarak değerlendirmek ile onu pratik olarak yaşayıp değerlendirmek, genellikle daha farklı ve gerçekçi değerlendirmelerle sonuçlanır.

49- Êma, cita her û gayî ya.

Türkçesi: Bizim çift sürmemiz, eşek ve öküzle çift sürmektir.

Bu söz ile Kürdistan’daki tarımsal üretim sürecinde kullanılan öküz, eşek gibi canlılarla kara saban, pulluk gibi kullanılan teknik araç ve yöntemlerin, diğer bölge ve ülkelerdekine (traktör,

biçerdöver vesaireye) göre ilkel olmaları nedeniyle üretimlerinin de görece verimsiz olduğu ima ediliyor gibi. Yanı sıra, klasik yöntemle çifte koşulan iki öküz yerine, imkânsızlık nedeniyle çifti, bir öküz ve bir eşek ile sürmenin mecburiyeti de kastediliyor olabilir.

50- Êşima leyîr ala ê ma leyîra kesaya.

Türkçesi: Sizinki insan bebeği/yavrusudur da bizimki kaplum-bağanınki midir?

Anlamı: Kendi çocuğunu/eşyasını/malını çok seven ve kayıran insanlara nispet olarak söylenen bir sözdür. Eğer mesele bebek ve çocuk ise, bu herkesinki için söz konusu olmalı, taraflardan birini kayırmaya dayalı çifte standart kullanmaktan kaçınılmalıdır.

51- Extereya gor (gewrı) zora.

Türkçesi: İhtiyarlık, yaşamı zorlaştırır.

Anlamı: İhtiyarlığın yaşamı zorlaştırdığı dönem, katlanılması zor ve tatsız bir dönemdir.

52- Ez nımajra hato taştırey xurî qehrîno, taştırey ra pey şarî wera qehrîno.

Türkçesi: Ben sabahdan öğlene kadar kendim için, öğleden sonraları ise başkaları (el) için kahırlanıyorum.

Anlamı: Yaşam boyunca insanın hem bireysel hem de toplumsal görev ve sorumlulukları bulunuyor. Bunları karşılıklı olarak belli bir denge içinde yerine getirmek, zor ve kahrılıdır da. İnsan olarak bunun zorluğuna ve kahrına katlanmayı becerdiğimiz oranda, hem bireysel hem de toplumsal yaşamı daha kaliteli ve verimli kılabiliriz.

53- Feqîrey çeka teresa.

Türkçesi: Fakirlik korkak bir silahtır.

Anlamı: Daha iyi bir yaşam için mücadelede fakirlik, hayli dezavantajları olan zayıf, etkisiz bir silahtır.

54- Ganî yo, bêzan (bêziwan) o.

Türkçesi: Canlıdır ancak dili yoktur.

Anlamı: İnsanlar daha özgür, demokratik ve gelişkin bir gelecek için düşüncelerini dile getirerek bireysel ve toplumsal görevlerini daha etkili olarak yerine getirmekle yükümlüdürler. Daha özgür, iyi ve güzel bir yaşam için mücadele etmek, konuyla ilgili fikirlerini her koşulda dile getirebilmektir. Düşüncelerini dile getirmeyip kendinde saklamak, dilsiz, atıl hatta cansız olmak gibi bir şeydir.

55- Gulê, were tuya!

Bu söz Kurmanccadır ama Kırdkide (Zazakide) de kullanılır.

Türkçesi: Ey Gül, dut yemeye gel!

Anlamı: Genellikle geçmişte herhangi bir alanda kaçırılan fırsatların anlatımında kullanıldığı gibi, yine belli bir konuyu an ve gelecek için abartılı bir anlatımla cazip kılmaya çalışanlara hitaben kullanılan alaylı, cevabi eleştirel bir dokunuştur.

56- Gurewo lîmtîkî, serdê banîya wo.

Türkçesi: Gizli/saklı işler, herkesin göreceği damın üzerine çıkar, alenileşir.

Anlamı: Gizli/Saklı işlerin gizli kalacağı ile ilgili bir garanti yoktur, mutlaka bir gün gün yüzüne çıkma olasılığı vardır. Gizli ve saklıya çok güvenmemek lazım.

57- Gurey Homay nexşînê.

Türkçesi: Allah'ın işleri nakışlıdır.

Anlamı: Dini inançta, Allah'ın her şeye kadir ve muktedir olduğuna inanılır. Bazı insanlar ve toplumların yaptıkları ve tüm dünyayı etkileyen fahiş yanlışlar bağlamında, "her şeye kadir ve muktedir"liğine dair inanç nedeniyle Allah'ın da sorgulanmaya dahil edilmeye çalışıldığı bağlam ve durumlarda, inanç sahibi kişiler "Allah'ın işleri nakışlıdır" biçiminde cevap verirler. Bu sözle Allah'ın tüm insanlara verdiği akıl ile söz konusu kişileri/toplumları da anılan "nakış"ların toleransı ile deneyip sınıadığını ima ederler.

58- Ha vaj ha vaj.

Türkçesi: İstedğin kadar söyle.

Anlamı: Bir sohbet veya tartışma esnasında tarzını, söylemini ve inadını değiştirmeyen insanlar için söylenir. Siz ne söylerseniz söyleyin, o kişi hep bildiğini okur ve yapar. Bu duruma devam ettikçe de doğruyu bulmaya veya yapmaya hizmet yerine, tersini yapmaya alet olur.

59- Hacetê kamî çewt bîy se ma di raşt kenî.

Türkçesi: Aleti eğri olanlar, gelip bizimle doğrultmaya çalışır.

Anlamı: Kendi eğri büğrü anlayış ve işlerini, bizim doğrumuz ile düzeltmeye çalışırlar. Kendi eğrişini, sıkıntısını, yanlışını gizler, su yüzüne çıkarmaz ama doğrulardan da kurnazca faydalanmaya çalışır.

60- Heqê biza kole biza qoçin rê nimaneno.

Türkçesi: Boynuzsuz keçinin hakkı, boynuzlu keçiye kalmaz!

Anlamı: Boynuzlu ve boynuzsuz keçilerde olduğu gibi şu veya bu nedenle biyolojik oluşumunun farklılıklarını, hemcinslerine karşı bir üstünlük ve saldırı aracı olarak kullanan canlılar, hayatın benzer canlılığı ve çeşitliliği içinde bu “hak”ın bedelini öderler. Tıpkı silahlı bir insanın silahsız bir insana saldırmasının, hukuki, vicdani ve insani değerlendirmelerdeki bedeli gibi.

61- Her bindê barî di kowt se, wayer ra pey çow çino. (Her kot çol se wayeryirapil çow çin o. / Heri binê barî di koti se wayer ra pêt çew çîn o.)

Türkçesi: Eşek yükün altında çöker kalır ise sahibinden daha güçlü kimse yoktur. Veya “Eşek çamura düştü mü sahibinden büyük kimse yoktur.”

Anlamı: “Düşenin dostu olmaz”a yakın bir anlamı var. İş başa düştü mü işin sahibinden daha güçlü kimse olmaz. İş başa düştü mü insanın yaratıcılığı ve gücü güçlü olur. İnsanın kendi sorununu önemli oranda kendisinin çözmesi önemlidir.

62- Her dar kokê xo ser koho bena.

Türkçesi: Her ağaç kendi kökü üstünde yeşerir.

Anlamı: Her ağaç ve bitki, kendi doğal kökü üzerinde yeşerip büyür. Hayvanlar ve insanlar da öyle.

63- Her hosar a însan kincana weş o.

Türkçesi: Eşek yularla, insan giysi ile güzeldir.

Anlamı: Toplumsal yaşamda, yular da olsa, elbise olarak giyilen şeyin hem fonksiyonel hem ahlaki hem de estetik anlam ve önemi büyüktür.

64- Her nişîno bergîr di fuşqû biko/bikero.

Türkçesi: Eşek dışkılamakta beygir ile yarışamaz.

Anlamı: Farklı türlerin, farklı alışkanları, yetenekleri, üretim, tüketim ve biyolojik alışkanlıkları bulunuyor. Aynı türden veya belli bir tür içinde aynı sıkletten değilseniz, şu veya bu alandaki karşılaştırmaların, yarıştırmaların konusu edilmemeniz gerekir. Örneğimizde dışkılarının bolluğu konusunda eşeği atla yarıştırmak gerçekçi değildir.

65- Hera kê istora şarî ra hol a.

Türkçesi: İnsanın kendi dişi eşeği, elin/yabancıнын dişi atından dah değerlidir.

Anlamı: Kendi malın, deyimdeki ifade ile sahibi olduğun eşek, başkalarının atından daha işlevsel ve dolayısıyla değerlidir. Bu durum, yani kazanıp sahip olduğun hak ve mali varlıklar, kullanımı hakkı nedeniyle başkalarının çok daha fazla olan hak ve mali varlıklarından daha kıymetlidir.

66- Herê ma, şono axurê şari di zirreno.

Türkçesi: Bizim eşek, başkalarının ahırında zırlıyor.

Anlamı: Bu deyimle toplumsal yaşamın ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal vb. değişik alanlarında kendi bilgi, imkân ve yeteneklerini, içinden geldiği kendi doğal çevresi, toplumu ve milleti için değil de, sömürgeci işgalciler dahil, başkaları için kullanıp değerlendiren insanlar için kullanılır.

67- Herê mi xo rî şîyo gerre.

Türkçesi: Eşğim kendini şikâyete gitmiş.

Anlamı: Yapılan hal, hareket ve tutumun, kendi aleyhine işlemesini teşvik eden söylem, tutum ve davranış. Farkında olmadan, söylem ve davranışları ile kendi aleyhine olacak olgu ve algıları teşvik edip güçlendirmek.

68- Her û bizî, yew gow dinibenî.

Türkçesi: Eşekler ile keçiler aynı ağılda olamazlar.

Anlamı: Şu veya bu nedenle farklı huyları ve özellikleri olan hayvanların, aynı ahırda veya bu sözdeki kavramıyla "gow"-de birlikte kalmaları, doğru olmak bir yana, tehlikelidir de. Örneğin eşek, bir keçinin salladığı kuyruğuyla kendisine dokunmasından bile rahatsız olarak etrafını rastgele tekmeleyip birçok keçiye yaralayabilir. Bu durum, birçok hayvan türü için olduğu gibi, hoşgörüsüz olduğu için belli farklılıkları bahane edip kullanarak, bulunduğu ortamı geren insanlar için de geçerlidir.

69- Hero nêr, kurî nêçarneno.

Türkçesi: Eril eşek sıpasını gezdirmez.

Anlamı: Buradaki "gezdirmez" kelimesi aynı zamanda bakmak, öğretmek, gezdirerek eğitmek anlamındadır. Gerek insan ve gerekse de hayvanların yaşamında bu rol, daha ziyade dişi olan anneye düşer. Babanın, çocuklarına karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu görevler ise daha değişiktir. Kısacası çocukların yetiştirilip geliştirilmesinde de ebeveynlerin görev ve rolleri belli farklılıklar arz eder.

70- Hero pîl ha zered' o.

Türkçesi: Eşegin büyüğü içerdedir.

Anlamı: Gereksiz söz ve davranışları ile toplumu olumsuz yönlendirip ortalığı velveleye verenler, kapalı kapılar ardında yönetip yönlendiren azmettirici, sözüm ona liderler için kullanılır.

71- Herqeale şîyo kerî rê bermeno, vano "Varit varena, ti sekeni?"

Türkçesi: Kesek (iri toprak parçası) gidip taş için ağlar, "Yağmur yağıyor, ne yapacaksın" der.

Anlamı: Zayıf yapısı ve koşulları nedeniyle kendisinin karşı karşıya bulunduğu durumun tehlikelerini görmek yerine, bilgiçlik taslayarak başkalarına akıl vermeyi tercih eden bilgisiz, aymaz insanlar kastedilir. Bugün toplum olarak bazı Kürdlerin anlayış ve tutumları bu keseğin durumuna çok benziyor.

72- Herqeley herr, kerî rî eterêno.

Türkçesi: Kesek (iri toprak parçası), kaya parçası için kaygılanır.

Anlamı: Yağmur yağdığı esnada, kesek, çıplak olan kaya parçası için kaygılanıyor. Kesek topraktan oluştuğu halde kendisinin yağmur karşısındaki zayıf yapısını göz önüne almadan, kendisiyle hiçbir şekilde karşılaştırılamayacak derecede sert/dayanıklı olan kayanın durumuna üzülüyor. Toplumsal yaşamda böyleleri, içinde bulundukları olumsuz koşulları görmek yerine, başkaları için kaygılanır, sözde bilgiçlik taslama özde ise bilgisizlikleri ve aymazlıklarını ortaya koyarlar.

73- Heş, xısmo giran o!

Türkçesi: Ayı tehlikeli bir düşmandır!

Anlamı: Bu söz, kırsal alanda yaşanmış somut bir olaya dairdir.

Adamın biri, sabah namazı için abdest almak için köyün yakınındaki bir dereye gider. Taharet öncesinde dere çevresindeki çalılar arasında tuvalet ihtiyacını gidermeye çalışırken, karşısına bir ayı çıkıp kendisine saldırır. Saldırı esnasında ayı, adamın kulağının dibine sert bir tokat vurur. Adam baygın bir vaziyette yere yığılır. Gün ışıdığı anda köylüler, adamı yerde baygın halde bulup köye getirirler. Ancak adam, yaşadığı ani ve ağır saldırıdan dolayı kulaklarının zarı patladığı için söylenenleri duyamamaktadır. Adam, saldırı esnasında şoka da girmiş ve gerek sağırlık gerekse de şok hali devam ettiğinden konuşan herkesin yaşadığı hadise bağlamında, ayıdan bahsettiklerini sanır ve ilgili ilgisiz tüm söylenenlere “Ayı tehlikeli bir düşmandır” sözünü, psikolojik bir takıntı olarak tekrar ededurur.

74- Hetana aw lêl nêba, zeng nêbena.

Türkçesi: Su bulanıklaşmadan, durulaşmaz/berraklaşmaz.

Anlamı: Yaşamın tüm alanlarındaki sorunlar, gerçek kapsam ve nedenleri ile yeterince yaşanıp, incelenip tartışılıp belli bir çözüme kavuşturulmadan durulmazlar.

75- Homa zano kafir kamo.

Türkçesi: Allah kimin kafir olduğunu bilir.

Anlamı: Yapıp söylediği gerçek dışı iş ve söylemleri, üstelik Tanrı adına yemin ederek doğrulamaya çalışan insanlar için söylenen bir sözdür. Böyleleri, tartışmanın nezaket ve sükûneti için karşıtlarınca, belli bir mecazla da olsa Tanrı adına böyle cevaplandırılır. Zira taraflarca Tanrı'nın, her şeye kadir ve muktedir olduğu, kimin ne söyleyip yaptığını, bunların gerçek/doğru olup olmadığını bildiği kabul görmektedir.

76- Homay koyê xo veyneno vewra xo dano.

Türkçesi: Allah dağına göre kar verir.

Bu söz, yaşamının herhangi bir alanında belli sıkıntılar, zorluklar yaşayanların, sorunlarını aşmaları için motivasyon ve teşvik amacıyla söylenir. Zorluğu yaşayan kişiye, kendisinin bu durumu hak etmediğini, Allah'ın bunu bildiğini, doğru yolda çaba sarf ettiği taktirde, durumunun düzeleceği ima edilir.

77- Howtin di çinaw' se hoytay di eynî yo.

Türkçesi: Yedisinde ne ise, yetmişinde de odur.

Anlamı: Bir insanın/işin oluşup gelişme esnasında edindiği belli başlı özellik ve huyları, olgunlaştığında da genellikle öyle devam eder.

Bu söz, insanların kişisel gelişmeleri dahil, yaşamdaki tüm işlerin, süreçlerin oluşum ve gelişim dönemlerinde edindikleri özelliklerin, belli bir kalıcılıkla sonrasındaki dönemleri de büyük çapta karakterize edeceğini belirterek, "oluşum ve gelişim dönemi"nin önemine atıfta bulunur.

78- Hoyt zamay binê yew cila herî di îdare kenî.

Türkçesi: Yedi damat bir palanın altında barınabilir.

Anlamı: Özel olarak damatlığın genel olarak da damatlar olarak birbirleriyle bacanak olmanın oluşturup yarattığı biyolojik, maddi ve manevi ilişkilerin yaşamdaki kapsam, önem ve derinliklerini anlatan bir sözdür.

79- Istora rewan (rehvan), şeyt nêfînena xura.

Türkçesi: Rahvan at, kendine kırbaç vurdurmaz.

Anlamı: Görev ve sorumluluğunu bilip zamanında yerine getiren insanlar, kendilerine kötü muamele yapılmasına, söz söylenmesine fırsat vermez, yer bırakmazlar.

80- Ina ki ameya mi sere, wa nêro kerran û kuçan ser.

Türkçesi: Benim başıma gelen, taşların ve kayaların başına gelmesin.

Anlamı: Kişi, bu söz ile başına gelenler nedeniyle yaşadıklarının çok ağır şeyler olduğunu ifade ederek başına gelenleri, doğada katı/sert ve dolayısıyla dayanıklı olarak bilinen taş ve kayalara bile reva görmemektedir.

81- Kam kerra hewanî, ha bini d' o.

Türkçesi: Hangi taşı kaldırsan altından çıkar.

Anlamı: Bu söz ile hayatın hemen her alanında suç işlemeyi kendisine meslek edinenler ile her işe karışan, burnunu her işe sokan insanlar kast edilir.

82- Kamî va "kirê mi xîyar o", sola xo gêno koweno dima.

Türkçesi: "Penisim hıyardır" diyen herkesin peşine, tuzunu da alarak takılır.

Anlamı: Bu söz, kandırılmaya müsait, cahil ve çok saf insanları ima ediyor. Böyleleri, üstelik tuzunu da alarak, "penisinin hıyar olduğunu söyleyenler"ın peşine bile takılır.

83- Kê nizana borî se şar kê ra gêno.

Türkçesi: Yemesini bilmezsen, başkası senden alır.

Anlamı: Sahip oldukları varlık ve imkânları şu veya bu nedenle değerlendiremeyenlerin bu varlık ve imkânları genellikle başkaları tarafından ele geçirilerek değerlendirilir.

84- Kelpaçe ra goşt, dişmenî ra dost nibeno.

Türkçesi: Kelle paçadan et, düşmandan dost olmaz

Anlamı: Her öz kendidir, özünü taşımayan/bulundurmaya-
yandan dost olmaz.

85- Kerraya feqîrî, cêr ra yena.

Türkçesi: Fakirin başına gelen taş, aşağıdan gelir.

Anlamı: Yaşamın doğal akış ve kuralları, imkânsızlık ve güçsüzlükleri nedeniyle çoğu zaman fakirler için geçerli değildir. Örneğin doğal olarak genellikle yukardan gelip insanların başına düşen taş, fakirin başına aşağıdan da gelip çarpabilir.

86- Kerraya giran, tim cayê xo d' a. /Kerra cayê xo di giran a.

Türkçesi: Ağır taş her zaman yerindedir. (Taş, yerinde ağırdır.)

Anlamı: Bu söz, insanların, varlıkların birçok yönü ve yanı-
la farklılıklarına işaret ettiği gibi, bu farklılıkların kendi alan,
işlev, zaman, mekân ve bağlamlarındaki değişik önemlerine,
yani "ağırlıklarına" da işaret eder. Anılan farklılıklar, karıştırılır
da göz önünde bulundurulmazlarsa, "hafiflik" öne geçer.

87- Kerga ma qutê ma wena, şona şarî rî hakan kena.

Türkçesi: Bizim tavuk bizim yemimizi yer, gider yumurtayı
eloğlu için yapar.

Anlamı: Bu söz bir insanın, tüm maddi, manevi koşul ve imkânlarını kullanarak bir “değer” olduktan veya bir “değer”i yaratabilecek düzeye geldikten sonra, söz konusu değeri, içinden gelip imkânlarını kullandığı toplum yerine, başkaları için kullanmasını dile getirir.

88- Heme kesî ra mevaje “rindo”, ar vejîno, kî pey şikînê.

Türkçesi: Herkese “iyidir” deme, kötü çıkar mahcup olursun.

Anlamı: Olayları, özellikle de insanları değerlendirirken, çok iyimser olmamak gerekiyor. Zira “iyi” dediklerinin sonradan kötü çıkmaları, dönüp seni vurmaları, moralini bozmaları prestijini kaybetmene neden olur.

89- Kesey zî hînî lawenê mi.

Türkçesi: Kaplumbağalar bile bana havlıyor.

Anlamı: İşi ters gidenler, özellikle fakir insanlar, bahtsızlıklarını böyle ifade ederler. Başkalarına, yalnız köpekler havlarken, onlara kaplumbağalar bile havlar. Terslik, tüm garipliği ile had safhadadır artık.

90- Keyê zûray veşo?

Türkçesi: Yalancının evi yansın mı?

Anlamı: Bir sohbet esnasında, söylenen sözün yalan veya hayli abartılı olduğuna inanıldığı durumlarda, bu inancı doğrudan iddia etmek yerine, duruma itiraz, daha yumuşatılmış olan bu soru ile dolaylı biçimde ifade edilir.

91- Keynay mi ez to ra vana, veyva mi ti bieşnaw.

Türkçesi: Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit/anla.

Anlamı: Herkesin kendisine pay çıkarması için, muhataplara doğrudan söylemek yerine, bu sözle dolaylı biçimde ifade edilir.

92- Keynaya herî yo kutikî, boçe xo di kaykena.

Türkçesi: Eşeğin, itin kızı, kuyruğuyla oynuyor âdeta.

Anlamı: Çok hareketli, kıpır kıpır, kabına sığmayan kız çocuklar için söylenir.

93- Kê nêzana borî se, şar kê destra gêno.

Türkçesi: İnsan yemesini bilmedi mi, eloğlu gelip insanın elinden alır.

Anlamı: Hayatta ele geçen fırsat, şans ve olanaklar değerlendirilemezler ise, başkaları tarafından ele geçirilip kullanılır.

94- Kê vanî qey morê ya rişay.

Türkçesi: Boncukları dökülmüş sanırsın.

Anlamı: Özellikle kadınlar için kullanılan eleştirel bir sözdür. Yerinden kalkmak istemeyen, tembel, işini yapmayıp sürekli oturan kadınların, tembelliklerini boncuklarının dökülmemesi için gerekçe yaptıkları ima edilir.

95- Qina sîyay û sipî awe ver di belû bena. / Qinaya sîyay sipî peynî di belû bena).

Türkçesi: Kışın beyaz veya siyah olduğu su/nehir kıyısında belli olur (sonradan belli olur).

Anlamı: İnsanların yaşama dair karakteristik özellikleri, nehir geçişlerindeki çıplaklık esnasında ortaya çıkan fizyolojik-biyolojik özellikler gibi, hayat içinde yaşanan olaylar da pratikleri esnasında tüm çıplaklıkları ile anlaşılıp ortaya çıkarlar.

96- Kirê herî ra kebab nipojîno.

Türkçesi: Eşeğin cinsel organından kebab pişirilmez/olmaz.

Anlamı: Yapılmak istenen her üretim, alet, yemek vb. durumlarda, yapılacak olanın özelliklerine göre, malzeme, ham maddede, yetenekli iş gücünü kullanmak gerekir.

97- Ko koyî nireseno însa însanî reseno.

Türkçesi: Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.

Anlam: Bu söz ikili bir anlama sahiptir. Birincisi, insanların dağ ve benzeri varlık ve nesnelerin aksine, hareket edip gezen, dolaşan akıllı canlı varlıklar oldukları anlamındadır. İnsanlar, bu özellikleriyle şu veya bu nedenle izini kaybettikleri veya çok uzağında oldukları hemcinslerine, yakınlarına, sevdiği arkadaşlarına gidip kavuşabilirler. İkincisi, insanların yukarıda belirtilen özellikleri gereği, iyiliği ve kötülüğüyle karşılıklı muamelelerinin sonuçlarıyla her an karşılaşabilecekleri ve bu anlayışla hareket etmeleri gerektiği anlatılmaya çalışılır.

98- Koçikan reyda top keno, kondêzî reyda vilay keno.

Türkçesi: Kaşıkla toplar, kepçe ile dağıtır.

Anlamı: İmkânsızlık ve zorluklar içinde toplayıp edindiklerini, eli açık bir anlayış ve tutumla gerekli-gereksiz, hesapsız dağıtmak. Zor kazanıp, kolay kaybetmek.

99- Kor, banderî sarayo xanan bîyo.

Türkçesi: Kör, saray ve hanlara alışmış.

Anlamı: Çıkarlara dair yetenek ve alışkanlıklar, etkileşen çok canlı ilişkiler içinde olurlar. Öyle ki, saray ve hanların “tadını” alan körler bile, nemalanmak istedikleri o tür mekânların yollarını ezberleyip bulmakta pek zorluk çekmezler.

100- Kor korî ra vano “cîq!”

Türkçesi: Kör köre “ce!” der.

Anlamı: Kendi körlüğünü görmeyip başkalarınınkini görmek.

101- Kutık çina boro, ayî keno. / Kê çi borî kê ayî kenî.

Türkçesi: Köpek yediğini dışkılar/sıçar.

Anlamı: Türkçedeki “ne eker isen onu biçersin” anlamındadır.

102- Kutikzay kutikî.

Türkçesi: Köpoğlu köpek.

Anlamı: Hakaret ve küfür olarak kullanılan bir söz.

103- Kutiko ki nizano bilawo misafirî ano berî ver.

Türkçesi: Havlamasını bilmeyen köpek eve misafir getirir.

Anlamı: Havlamak, gerek köpeğin kendisi gerekse de yaşamdaki işlevi için önemli bir semboldür. Kendisini sembolize eden bu işlevden mahrum kalması veya mahrum bırakılması, onun bir nevi kendisini ifade etmekten mahrum bırakılmasıdır. Bu durum da gerek kendisine gerekse de başta sahibi olmak üzere

başkalarına zarar verici işlere, sonuçlara yol açabilir. Diğer bir ifade ile, amacını ifade edemeyen veya yaptığı işi beceremeyen insan, iyi niyetli de olsa, kendisine de başkalarına da zarar verir.

104- Kutîkî ra fisî, yê ra zûrî.

Türkçesi: Köpekten yellenme, ondan yalan.

Anlamı: Sürekli yalan söyleyen bir insandaki yalan bolluğunu anlatır.

105- Kutikê teverî kerman reydi rorow (rewrew) nimireno.

Türkçesi: Sokak köpeği kurtçuklarla kolay kolay etkilenip ölmez.

Anlamı: Kötü insan, ufak tefek zararlarla, hırpalamalarla yok olmaz.

106- Leyîrê marî şono qulda marî.

Türkçesi: Yılanın yavrusu da yılan deliğine girer.

Anlamı/Anlatımı: Her kuşak, kendi kuşağının öncüsünü takip eder. Herkes köküne bağlı kalır.

107- Lîngi yî, pizedê yî d' î.

Türkçesi: Ayakları karnının içindedir.

Anlamı: Bu söz, yılan ile ilgili diğer kimi sözlerde olduğu gibi, ayakları olmayan sürüngen bir canlı olarak yılanın, avına hiç ses çıkarmadan yaklaşarak onu avladığından hareketle, hiç açık vermeden sinsice başkalarını kandırıp onlara zarar vermeyi meslek edinen insanları da, anılan ayaksız yani “sessiz sedasız” özelliği ile yılanı benzetir.

108- Lingê xo daman di kotî.

Türkçesi: Ayaklarını tuzaklarda kemirmiş.

Anlamı: Gözü açık, her türlü badireyi atlatmış, tecrübeli bir kişilik.

109- Ma çap da, ma qanat nişîyay bigirî.

Türkçesi: Ona bir “çap” verdik, bir kile (şinik) alamadık.

Anlamı: Bu sözde geçen “çap”, kilenin dört katıdır. Bir mübadelede, verdiğinin çeyreğini almak yapılan iyiliğin neredeyse karşılıksız kaldığını ifade eder.

110- Ma şew hewn, roj ecêvan veynenî.

Türkçesi: Gece rüya görürüz, gündüz acayip şeyler görürüz.

Anlamı: Yaşamın gerçekliği, rüyanın gerçekliğinden daha gariptir.

111- Ma va “şo, lez bê”; ma nîva “şo, peynîya firêzan di bê”.

Türkçesi: “Git, erken gel” dedik; “anıza kal” demedik.

Anlamı: Erken olsun dedik, sen işin sonunda geldin.

112- Ma heto bander kerd, serê seredê ma terka.

Türkçesi: Öğretinceye kadar, başım çatladı.

Anlamı: Bir işi öğrenmekte veya söyleneni anlamakta aşırı zorluk çeken insanlara bir şey öğretmeninin zorluğunu ifade eden bir sözdür.

113- Ma yew rez dawo bide, we yew goşey ungir ma nêdano.

Türkçesi: Biz ona bir bağ verdik, o bize bir salkım üzüm vermiyor .

Anlamı: Büyük iyilikler yapılan dost ve arkadaşlardan, bir kıvrıntı da olsa, iyilik görememeyi ifade eden yakınmalı bir sözdür.

114- Malê melay, teslîmê Ellay.

Türkçesi: İmamın malı Allah'a teslim.

Anlamı: Kimsesizler, korunmak için bir imkânı olmayanlar, her şeyi oluruna bırakır. Diğer bir deyiş ile sorumluluk üstlenmemek, ya da "saldım çayıra, Mevla'm kayıra".

115- Manga merdi, do peysa.

Türkçesi: İnek öldü, ayran kesildi

Anlamı: Kaynak bitti, ilişki kesildi. Birbirine dayanak olan insanlardan, dayanak olunan ortadan kaldıktan sonra yalnız kalmak. Beslenen kaynağın sona ermesi, ilişkilerin sona ermesi.

116- Mast o do biray yownan ê.*

Türkçesi: Yoğurt ile ayran kardeşirler.

Anlamı: Sınıfsal katman ne olursa olsun, genetik veya yapısal olarak aynı kaynaktan beslenenler eşittir. Biri katı halde iken diğeri sıvı halde olabiliyor, ama sonuçta köken ve maya aynıdır.

117- Maya howt lajan, siloy sero merda.

Türkçesi: Yedi erkek evlat sahibi annenin ölümü çöplükte olmuş.

* Yukanda var: Doyo mast biray yewbinan ê / yewbin ê.

Anlamı: Çoğu zaman şahit olduğumuz durum, yaşlanan anne ve babaya gelinlerin (erkek evladın eşinin) değil, genellikle kız evlatların layıkıyla baktığıdır. Bir anne yedi evlada birden bakabiliyor, ancak yedi erkek kardeş bir anaya bakamıyor. Çocukların sayısı değil, vefalı ve fedakâr olmaları önemlidir.

118- Maya kê, tim laj nêana.

Türkçesi: İnsanın annesi her zaman erkek çocuk doğurmaz.

Anlamı: Ataerkil anlayış ile "insanın annesi her zaman erkek çocuk doğurmaz" demek, toplumda insanın işi her zaman rast gitmez, şansı her zaman yaver gitmez anlamına gelir.

119- Mela Ella kê şaş nêko, şaş kardî se er ra kaş nêko.

Türkçesi: Dilerim Allah kimseyi şaşırmasın, şaşıırır ise yerde süründürmesin.

Anlamı: Kural dışı aşırı davranışlar, tavırlar ve duruşlar için söylenen bir sözdür. Kişinin kıymet bilmemesi, sahip olduğunun değerini bilmeyip ayaklar altına alması tavrı karşısında söylenir. Türkçedeki "beterin beteri olmasın" anlamındadır.

120- Mela kê aqilê serî ra, roşnaya çiman ra nêbî.

Türkçesi: Dilerim kişi akıldan ve görme gücünden mahrum kalmasın.

Anlamı: Bu deyim ile insanın aklı ve en önemli duyu organlarından olan gözlerinin önemi vurgulanır.

121- Mela yew tew û yew şew bo.

Türkçesi: Dilerim bir sancı (ağrı) ve bir geceyle son bulur.

Anlamı: Bu deyim ile kastedilen ölümdür. Uzun süren hastalık ve ağrılar çekmeden aniden ölümün tercih edilmesini ifade eder.

122- Merdim genc, kutikê reyra laweno, teyrê reyra fireno.

Türkçesi: Genç insan köpek ile havlar, kuş ile uçar.

Anlamı: Bu söz ile genç insanın coşkulu, azimli ve hareketliliği ifade edilmiştir.

123- Merdim kê merd, beno çimsîya.

Türkçesi: Kişi ölünce, kara gözlü olur.

Anlamı: Bir şey yok olunca değer kazanır. İnsan öldükten sonra hep iyi tarafı hatırlanır, methiyeler dizilir. Türkçede bu anlamda “Kör ölür badem gözlü olur, kel ölür sırma saçlı olur” atasözü var.

124- Merdim zonê (ziwanê) xo ser o şên beno.

Türkçesi: İnsan kendi dili üzerinde şenlenir/gelişir.

Anlamı: Her kendi diliyle öğrenir, şenlenir, gelişir. Anadil insanın bilgi ve düşüncelerinin gelişiminde en temel bir faktördür.

125- Merdim cayîl, ha zira ha fira.

Türkçesi: Genç insan zırlar da, uça da.

Genç ve toy kişi, bilgisizliği ve toyluğundan dolayı çok iyi şeyler de, çok kötü şeyler de yapabilir; genellikle tutarsız ve istikrarsızdır.

126- Merdim hol tim hol o.

Türkçesi: İyi insan her zaman iyidir.

Anlamı: Yaşam için gerekli olan doğru ve iyi özelliklere sahip olan insan, bu özelliklerini her zaman ve alanda sürdürür.

127- Merdimo hol tim hol o, merdimo her tim hero.

Türkçesi: İyi insan her zaman iyidir, eşeklik eden insan her zaman eşeklik eder.

Anlamı: Yaşam için gerekli olan doğru ve iyi özelliklere sahip olan insan, bu özelliklerini her zaman ve alanda sürdürür, anlayışsız ve kaba insan da her zaman ve alanda bu özelliklerini gösterir. İnsanlar karakter ve alışkanlıklarını genellikle sürdürürler.

128- Mergê milçik yew şeyta.

Türkçesi: Kuşun ölmesi için ince bir değnek vurmak yeterlidir.

Anlamı: Maddi olarak zayıf ve yetersiz olan insanların, daha fazla sıkıntıya dayanamayacağını anlatır.

129- Merre nişîno şoro qul, gezi boçda xo ra besteno.

Türkçesi: Fare deliğine giremezken, kuyruğuna bir de süpürge bağlar.

Anlamı: Bu sözde, engelleri/zorlukları aşma gücü olmayan kişinin, bu durumunu göz önünde bulundurmada gücünü aşan yeni yüklerin altına girmesi eleştirel bir biçimde ifade edilmiştir.

130- Merre, xo rî şîyo gerre.

Türkçesi: Fare kendi kendisini şikâyetle gitmiş.

Anlamı: Bu söz tekerleme olduğu için, olduğu gibi kullanılır.

131- Mewnî vindertişê yê ra, xo qula marî ra war keno.

Türkçesi: Sakin görünümüne bakma, yılanın deliğine (bile) girer.

Anlamı: Olduğu gibi görünmeyen, sinsî ve omurgasız insanlar için sarf edilen bir ifadedir.

132- Mi ha to rî va, ha dêysî (dêsî) rî va.

Türkçesi: Ha sana söylemişim ha duvara.

Anlamı: Olaylar ve olgular karşısında duyarsız olan, tepki vermeyen, değişime direnen ve alışkanlıklarından vazgeçmeyen insanlar için söylenir.

133- Mi kelêya xo se kerda ke keçelê to se ka.

Türkçesi: Kendi kelliğime ne çare buldum ki seninkine derman bulayım.

Anlamı: Kendi derdime ne çözüm buldum ki, senin derdini çözeyim. Türkçede bu anlamda "Kelin merhemi olsa kendi başına sürer" atasözü var.

134- Mi kutîk ra va "kutik", we ageyra boçda xo ra va.

Türkçesi: Ben köpeğe "köpek" dedim, o dönüp kuyruğuna söyledi.

Anlamı: Kişiye gerçekliğini söyledim, o umursamadan arkasına bakıp gitti. Bu söz, söz veya hareket karşısında umursamazlık gösteren, üstüne alınmayan, boş veren kişiler için söylenir.

135- Mi va qey dendikê gozano, mi nêzana postey xozano.

Türkçesi: Onu ceviz içi sandım, domuz postu olduğunu bilemedim.

Anlamı: Bu deyim ile, hayattaki beklenti ve umulan ile karşılaşılan gerçek arasındaki önemli farklılıkların yarattığı şaşkınlığa işaret edilerek, insanın tahmin ve değerlendirmelerinde ciddi yanlışlar yaşayabileceği belirtilir. Beklentisinin tersi ile karşı karşıya kalan insanların kullandığı bir ifadedir.

136- Mi va “piro di”, mi niva “bikiş”.

Türkçesi: “Vur” dedim, “öldür” demedim.

Anlamı: Bu söz, herhangi bir işin veya görevin tarif edildiği gibi yapılmasını isterken söylenir. Görevi fazla abartmamak, yaparken aşırıya kaçmamak, dozunda ve söylenene uygun tarzda yapmak gerekir.

137- Nanê ma bêsol vejîya, awka ma lêl.

Türkçesi: Ekmeğimiz tuzsuz çıktı, suyumuz [ise] bulanık.

Anlamı: Büyük iyiliklerden sonra, o iyiliği hak etmeyenler veya ihanet edilen durumlar için söylenir. Birlikte yiyip içtikten, oturup kalktıktan sonra vefasızlık, nankörlük görmek.

138- Ne dore şono, ne zî nore yeno.

Türkçesi: Ne dışarıya çıkıyor, ne de içeri geliyor.

Anlamı: İnatçı insanlar için kullanılan bir deyimdir. Ne ileri gidiyor ne de geri geliyor. Ne söyleneni yapıyor, ne de yapılması gerekeni söylüyor.

139- Ne Şingrîng* şono, ne zî patîla weno.

Türkçesi: [Piranlı, Şingrig köyüne doğru giden yokuşa bakarak şöyle demiş:] "Ne Şingring'e giderim, ne de oranın meşhur gözlemesini yerim."

Anlamı: Bir fayda görmek veya zevk almak için belli bir zorluğa göze almama durumu. Ne bu işe girişirim ne de iyi sonuçlarından faydalanırım.

140- Ne veng est o, ne hes.

Türkçesi: Ne ses var, ne seda.

Anlamı: [Söz konusu yerde] hiç kimse yok, hiçbir şey yok, hayattan eser yok. Sessiz ve sakin.

141- Non gaz keno, kuçe di vazdano.

Türkçesi: Ekmeği dişleyip, sokakta koşuyor.

Anlamı: Vaktini boş ve anlamsız işlerle uğraşarak geçiren insanlar için söylenen bir deyim.

142- Paşta yewnay ra, kê mird nêbenî.

Türkçesi: Kişi sırtını başkasına dayayarak karnını doyuramaz/geçimini sağlayamaz.

Anlamı: İnsanlar, başkalarının yardımlarıyla değil, kendilerine güvenerek kendi yetenek, girişim ve yaptıklarıyla geçinmeye çalıştıkları ve bunu becerebildikleri oranda yaşam standartlarını daha da iyileştirip başarılı olabilirler.

* Şingrig: Piran ilçesine bağlı bir köy, Yokuşlu köyü.

Piran: Dicle ilçesi

143- Pey fisana hemam germ nêbeno.

Türkçesi: Yellenme ile hamam ısınmaz.

Anlamı: Her iş, olay ve olgu için gerekli olan koşulları gerektiren belli kuralların yanı sıra, yeterli emeğe, araç ve gereçlere de ihtiyaç vardır. Bunlar sağlanmadan tasarlanan işten beklenen neticeyi almak mümkün olmaz.

144- Pey istora şarî, kê suvarî nêbenî.

Türkçesi: Başkasının atı ile süvari olunmaz.

Anlamı: İnsanlar, uğraşıp yapamaya çalıştıkları işleri, edinmeye çalıştıkları meslekleri, başkalarının yardımına bel bağlamak yerine, onları kendi düşünce, imkân ve yeteneklerine dayanarak yaptıkları oranda, başarıp geliştirebilirler. Bir şey için gerekli emek, fikir ve sermaye insanın kendisine ait olmalı.

145- Pîlbîyayîşê bizêkî, rêxida yê ra belû yo.

Türkçesi: Oğlağın büyüyüp gelişme süreci, dışkisından belli olur.

Anlamı: Bir oğlağın büyüyüp gelişme sürecinin sağlıklı/normal koşullar içinde olup olmadığı, belli sürelerle dışkısına bakılarak tahmin edilebilir. İnsanın gelişiminin sağlıklı olup olmadığı daha çocukken yaşadıkları ve yaptıklarına bakılarak anlaşılabilir.

146- Pirode, paşa çin o.

Türkçesi: Vurun, paşa yoktur!

Anlamı: Slogan biçimindeki bu söz, Şeyh Said Ayaklanması esnasında, önce ayaklananlardan biri tarafından söylenmiş, sonra yaygınlaşmıştır. Bununla zulüm ve baskıyı, otoriteyi, devleti, askeri gücü ifade eden Türk paşalarını tanımadıklarını, takmadıklarını;

isyana devam ederek mücadele edip onları vurmaları gerektiği kastedilmiştir. Bu söz günümüzde de kullanılmaktadır.

147- Pîsîngo ke mast boro, çîmanê yê ra belû wo.

Türkçesi: Yoğurdu yemiş olan kedi, gözlerinden belli olur.

Anlamı: Gizli ve yapılmaması gereken bir işi yapmış olan kişi renk verir, kendisini belli eder.

148- Qal qin mene!

Türkçesi: Lafın ırzına geçme!

Anlamı: Konuşma esnasında sözler/sözcükler konusunda ince eleyip sık dokuyana hitaben “ince eleyip sık dokuma!”, “ıncığı-nı cıncığını çıkarma!” anlamında söylenir. “Her lafa müdahale etme!” anlamında da kullanılabilir.

149- — Kalo, gulpeno?

— Hele veynî, aya ke mi hal kerda bena.

Türkçesi: — Dede, (korkudan yüreğin) çarpıyor mu?

— Durun bakalım planladığım olacak mı?

Hikâyesi ve anlamı: Bir eşkıya grubu bir komu (dağ evini) basar. Baskıncılar bu evdeki yaşlı dedeyi oturma odasının ortasındaki direğine bağlarlar. Baskın anında yaşlı adam, evin küçük çocuğuna kaçıp köye haber salmasını söyler. Eşkıyalar, dedeye ait bir kuzuyu keserek pişirmeye başlarlar. Bir taraftan da evdeki herkesle alay ederler. Arada bir dürttükleri dedeye de “Nasıl? Korkuyor musun, yüreğin çarpıyor mu?” diye sorup onunla da alay ederler. Dede de “Hele dedenin teşebbüsü neticelensin, o zaman belli olur!” cevabını tekrarlayadurur. Bundan kasıt, çocuk

ile köye saldığı haberdır. Derken, baskın haberini alan köylüler koma baskın yapar ve eşkıyaların hepsini yakalarlar.

Yaşanan bu olay, hesabı kitabı yeterince yapılmayıp sonuçları iyi düşünölmeyen eylemlerin başarı yerine insanların başlarını belaya sokup felaketlere neden olabileceğini ortaya koyuyor. “-Kalo, gulpeno? -Hele veynê, aya ke mi hal kerda bena” sözleri bu durumu ifade etmek için söylenir.

150- Qatir ra vanî “pîyê to kamo?” Vana, “maya mi istora”.

Türkçesi: Katıra, “Baban kimdir?” diye sorarlar. O, “Annem attır.” der.

Anlamı: Bilindiđi gibi katır, eşek ile atın çiftleşmesi sonucu meydana gelir. İnsanlar, kendilerini başkasına tanıtırken genellikle üstün ve olumlu özellikleriyle tanıtırlar, olumsuz özelliklerini söylemezler. Bu sözde katır, annesinin at olduğunu söyler ama genellikle aşağılanan eşeğin babası olduğunu söylemez.

151- Qela va “leyîr mi mi resay niresay nequra mi gîyî ra nixelîsîyay”.

Türkçesi: Karga “yavrularım büyüdü büyüyeli gagam dışkıdan çıkmaz oldu” demiş.

Anlamı: Bu söz karga ve yavruları hakkında söylenmiş olsa da, ondan kastedilen anne ve yavrularıdır. Annenin çocuklarına ilişkin sorumluluk duygusu, onları besleyip yetiştirme çabası hayat boyu devam eder. Çocuklar büyüseler bile annenin onlar için uğraşması, çabası bitmez. Bu nedenle anneler zaman zaman bu çalışma ve çabalarının son bulmayışı, bir türlü rahat edemeyişleri hususunda sitemde bulunurlar. Bu söz bu durumu ifade eder.

152- Qero*, vera vera.

Türkçesi: Qero, yavaş yavaş!

Anlamı: Tartışmalar esnasında başarı için sözde Qero'ya hitaben "konuya birden dalma, sesini birden bire yükseltip dikkatleri üstüne çekme" anlamında söylenen bir sözdür/öğüttür. Diğer bir ifade ile, bu sözde hedefe yavaş ve sakin biçimde yaklaşmanın daha doğru ve verimli olacağı belirtilmektedir.

153- Qefs/qes kota pîze.

Türkçesi: Karnına kramplar girmiş.

Anlamı: Bu sözde geçen "qefs" sözcüğünün asıl anlamı kabızdır. Buradaki anlamı "kasılma", "bir tür kramp"tır. Bu, genellikle soğuğa veya gerginliğe bağlıdır.

154- Kesey lawenî mi. / Kesey mi lawenî.

Türkçesi: Kaplumbağalar (bile) bana havlıyor.

Anlamı: Kişi bu söz ile çok şanssız olduğunu, fakirlik ve şanssızlığının had safhada olduğunu söylüyor.

155- Qey to pirpar werdo, hal game (hel û game) war ginenî?

Türkçesi: Semizotu mu yedin, ikide bir düşüyorsun?

Anlamı: Bu, yürürken ve koşarken sık sık yere düşenlere hitaben söylenen bir tabirdir. Halk arasında semizotunun besin değerinin çok düşük olduğu inancı var, o nedenle "semizotu mu yedin" denmiştir.

* Qero bir köpek adıdır.

156-Qiî pey bermîya pîl benî.

Türkçesi: Çocuklar ağlayarak büyür.

Anlamı: Hayat iyi kötü, faydalı faydasız tüm gerçeklikleri ile yaşanarak öğrenilir, insanın gelişimi sancılı olur.

157- Qinda kutîkî ra, boya weşi nîna.

Türkçesi: Köpeğin kıcı güzel kokmaz.

Anlamı: Bazı şeylerin doğallığı kendi içindedir, çirkin de olsa, hoş da olsa kendi gerçekliğidir. Farklı bir beklenti içine girmek lazım.

158- Qîya mi, mi dima mey, boy to ra yena.

Türkçesi: Kıçım; arkamdan gelme, kötü kokuyorsun.

Anlamı: Bu sözle kendi gerçekliğinden kaçan kişinin tavrı dile getiriliyor. Söz konusu kişi kendi bünyesine ait bir organın gerçekliğinden rahatsız olup ondan kaçmaya çalışıyor.

159- Kulo, biray derdî.

Türkçesi: Ah yara, derdin kardeşi.

Anlamı: Bu söz, "Ah yara, sen derdin kardeşisin" sitemiyle söylenir. Genellikle birden çok aksiliğin üst üste geldiği durumlarda kullanılır. "Bunca sorunum varken bir de bu başıma geldi" anlamında zorluk ve çaresizliği ifade eder.

160- Rezê koy, hêgay verdê roy, meşka doy; îtbar bide nê-beno.

Türkçesi: Dağdaki bağa, nehrin kıyısındaki tarlaya ve tuluktaki ayrına itibar edilip güvenilemez.

Anlamı: Bu söz ile, doğadaki beklenmeyen olay ve tufanların, insan yaşamı için gerekli olan ve riskli konumda bulunan bazı varlık ve mülkler konusunda arz ettikleri tehlikelere dikkat çekilmekte, doğanın istikrarına güvenilemeyeceği belirtilmektedir.

161- Rojo veş, ser sıbay ra boli yo. / Rojo weş serê sibay ra belû yo.

Türkçesi: Güzel gün, daha sabahtan belli olur.

Anlamı: Bir dönemin/işin nasıl olacağı, daha başlardaki koşullardan, gelişmelerden anlaşılır. İlk gelişimi, sonrası için fikir verir.

162- Say ownîna say ra, sûr bena.

Türkçesi: Elma elmaya bakarak kızarır.

Anlamı: Bu söz, bir arada yaşayan birey ve toplulukların bilgi ve alışkanlıklarını birbirlerine aktardıklarını, birbirlerinden etkilendiklerini ifade eder.

163- Serdo, serd o; keşîşê Mehdenî merdo, kefen kerdo nêwedarnawo.

Türkçesi: Soğuktur, soğuktur; Maden'in keşîşi ölmüş, kefenlemişler, defnetmemişler.

Anlamı: Bu söz Elazığ'ın Maden ilçesine yakın bölgelerde havanın çok soğuk olduğu günlerde, daha çok çocuklar tarafından, tekerleme gibi söylenir. Hava o kadar soğukmuş ki ölen keşîşi kefenledikleri halde defnedememişler. Muhtemelen geçmişte Maden'de yaşanmış böyle bir olaydan kalmıştır.

164- Seya biray seya telî ya, seya bawoy seya dilvêr a, seya way seya xervêr (valêr) a, seya dayê seya gozêra.

Türkçesi: Erkek kardeşin gölgesi diken ağacı gölgesi gibidir, babanın gölgesi çınar gölgesi gibidir, kız kardeşin gölgesi söğüt ağacı gölgesi gibidir, annenin gölgesi ceviz ağacı gölgesi gibidir.

Anlamı: Bu sözde “gölge” kelimesi korumacılığı ifade ediyor. Dört yakın akrabanın korumacılığı farklı dört ağacın gölgesiyle temsil edilmiş. Burada gölge ne kadar yoğun ise koruyuculuk o kadar çoktur.

165- Sûj bînco, çew nigêno xo ser.

Türkçesi: Suç piçtir, kimse üstlenmez.

Anlamı: Toplumsal değerler açısından suç veya olumsuz sayılan eylem ve davranışları kimse üstlenmez; görünüşte herkes iyi, doğru ve başarılıdan yani olumludan yanadır.

166- Şansê mino kutik.

Türkçesi: Benim köpek şansım.

Anlamı: Bu sözü söyleyen, şansının yaver gitmemesi nedeniyle kötü olduğunu, onu “köpek”e benzeterek ifade eder.

167- Şar aqıl û nesihat dano kê feqet çew nan nêdano kê. / Aqilo nesihatdayîş rehet o nandayîş zor o.

Türkçesi: Eloğlu nasihat verir fakat kimse ekmek vermez.

Anlamı: Akıl ve nasihat doğrudan maddi bir değere ve karşılığa sahip olmadıkları için, günlük yaşamda hemen herkes tarafından herkese bedava verilip bolca kullanılır. Ancak yaşamda somut bir maddi değeri olan “ekmeği”, bazı olağanüstü durumlar hariç, kimse kimseye bedava vermez.

Bu söz ile çok zorunlu durumlar hariç, toplumsal yaşamda her insanın özellikle kendi maddi geçimini kendi emek ve çabalarıyla sağlamaya hazırlanıp yapması gerektiği ifade edilmektedir.

168- Şer'i ser'a, ki keni tebera.

Türkçesi: Kafadaki olumsuz duygu, insanı kibirli yapar.

Anlamı: Ahmak diye tabir edilen insanlar için söylenir. Olumsuz duyguya sahip olanlar ve aşırı beğenmişlik insanı kibirli ve geçimsiz yapar.

169- Telîyan ra welî, welîyan ra telî kotî.

Türkçesi: Dikenin çocuğu veli, velinin çocuğu diken olmuş.

Anlamı: Bu söz ile, maddi ve manevi iyi değerlere sahip kimi insanların kötü evlatlara, maddi ve manevi olarak değersiz kimi insanların ise iyi evlatlara sahip olabilecekleri belirtilmektedir.

170- Terraqa wedan tim weşa.

Türkçesi: Oda sohbetleri her zaman güzel olur.

Anlamı: Eskiden, teknolojinin henüz gelişmediği, telefon, televizyon, Internet gibi araçların bulunmadığı dönemlerde, özellikle köylerde, belirli evlerde veya köy odalarında toplanan insanlar uzun uzun sohbet eder, kültürel iletişimlerini bu biçimde sürdürürlerdi. Bu sohbetler konuşma, birbirini daha iyi tanıma, görüş alışverişinde bulunma, tartışma, haberleşme aracıydı.

171- Ti bêra zî kij şora zî kij. / Ti bêrî zî kij şorî zî kij.

Türkçesi: Gelsen de yandın, gitsen de yandın.

Anlamı: Artık ne yaparsan yap yararı yok, kabul etmiyorum/uzlaşmıyorum, seni/onu hesaptan düştüm.

172- Ti vaj, ma beşkawê.

Türkçesi: Sen söyle, biz söküp gözelim.

Anlamı: Bu söz, birinden bir konu veya bir sohbet ile ilgili talepte bulununca veya muhabbet istenince söylenir. Biraz da sen söyle biz/ben dinleyeyim anlamına da gelir.

173- Tutê/eylê şarî pîl benî aqil gênî, ê ma pîl benî har benî.

Türkçesi: Elin çocukları büyüdükçe akıllanırlar, bizimkiler ise büyüdükçe kudururlar/yaramaz olurlar.

Anlamı: Bu sözü insanlar kendi çocuklarını yererken kullanırlar.

174- Verdi saneya, peydi ustiraya.

Türkçesi: Önde bileği taşı, arkada usturadır.

Anlamı: Kişiliğini gizleyen, görünüşte iyi ancak gerçekte kötü olan insanlar için sarf edilen bir deyimdir.

175- Veyvek ki kote dewe mîyan, heme kes veyneno.

Türkçesi: Gelin köyün içine girince, herkes onu görür.

Anlamı: Merak edilen şey ortaya çıkınca alenileşir.

176- Vıstırîya Ellay çîn a, kam de rî hakan şelqineno?

Türkçesi: Allah'ın kaynanası yok, acaba o an kim yumurta haşlıyor?

Anlamı: Rivayete göre, bu sözün söylenmesine neden olan olay ilkin Piran'da Behro (Boğaz) Köyü'nde geçmiş. Behrolular genellikle mütevazi, geleneklerine bağlı ve temiz insanlardır. Eskiden, yoksulluk koşullarında, haşlanmış yumurta en kıymetli besin maddesi imiş. Damatlarını seven kaynalar davetlerinde damatlarına mutlaka yumurta haşlayıp sunarlarmış. Yani kaynana o koşullarda damat için bir şans. Saf ve temiz bir köylümüz de bu kaynana davranışını göz önünde bulundurarak ve Allah'ın kaynasının olmadığı düşünerek, safça Allah için üzüntüsünü dile getiren bu soruyu sormuş.

177- Xeta çewti gayê pîlî ra ya.

Türkçesi: Eğri hat (saban çizisi) yaşlı öküzden kaynaklanıyor.

Anlamı: Bu sözde, işin kötü gitmesinde suç, yaşlılığı, iyi yürüyememesi vb. nedenlerle "büyük öküzün" üzerine atılmıştır. Birlikte yapılan bir işteki hata ve eksiklikler tartışıldığında, taraflar bu sorumluluğu beraberce yüklenmek yerine, genellikle birisine veya bir tarafa yüklerler. Bu sözle bu durum ifade edilmiştir.

178- Xezeba bizi ki amey, nanî şanî wena.

Türkçesi: Eceli gelen keçi, çobanın ekmeğini yer.

Anlamı: Belasını arayanlar için söylenen bir deyimdir. Kişi yapmaması gereken ve gücünü aşan bir şeyi yapmak, bulaşmaması gereken birine bulaşmak durumunda bunu çok ağır bedelle öder, öldürülmesi bile mümkündür.

179- Xu beradra nêfînenî. / Xo cemat ra nîfînenî.

Türkçesi: Kafilden geri kalmıyor.

Anlamı: Toplumsal yaşamda, geride kalmayıp toplumun içinde

kalarak onunla beraber olmaya, yürümeye gayret sarf etmek.
Arka planda kalmamak.

180- Xu medi karda Homa ro.

Türkçesi: Kendini Allah'ın bıçağına vurma.

Anlamı: "Allah'ın bıçağı"nın yalancılar ve yalan yere şahitlik yapanlar için kullanıldığına inanıldığından, bu söz ile böyle-
si biri olmaktan kaçınmak gerektiği tavsiye edilmektedir. Al-
lah'ın bıçağı burada adaleti temsil eder. Bu söz, yalancılar ve
yanlı şahitlik yapanlara hitaben söylenir.

181- Yewerî ra rik, yewerî ra rehm.

Türkçesi: Birinden inat, birinden merhamet.

Anlamı: Bu sözle, yaşanmakta olan bir sorunda taraflardan bi-
rinin haksız yere inat etmesine karşılık, diğerinin merhametli
davranması ifade ediliyor.

182- Zano şeytan kamca rakono/rakeweno.

Türkçesi: Şeytanın nerde yattığını biliyor.

Anlamı: Çok zeki, cin gibi insanlar için söylenen bir deyimdir. "Ka-
fası çok yönlü çalışıyor, bilmediği şey yok" anlamında da kullanılır.

183- Zerra day tim tenika.

Türkçesi: Anne her zaman yufka yüreklidir.

Anlamı: Her şart ve koşulda anne, çocuğuna karşı yufka yürek-
li ve duygusaldır.

184- Zewaj mi va qey tuyo goz î, mi nizana dimey xozî.

Türkçesi: Evliliği ben dut ile ceviz gibi tatlı sanıyordum, domuzun içyağı gibi olduğunu bilmiyordum.

Anlamı: Evliliği çok mutlu edici bir ilişki/kurum sanırdım, tadı tuzu olmayan bir şey olduğunu bilmezdim.

KÖYÜMÜZ KELXASÎ'YE ÖZGÜ OLANLAR

Kelxasî (Altıoluk) köyü, Xarpêt (Elazığ) ilinin Xuleman (Alacakaya) ilçesine bağlıdır.

1- *Arrik! Ti şîyê key Kez.*

Türkçesi: Ulaaan! Sen Kez'in evine gitmiş oldun.

Sözün sahibi: Kelxasî ahalisi.

Hikâyesi ve anlamı: Kıtık yıllarında toplumda çok ciddi bir yoksulluk vardı. İnsanın karnını doyurması bile çok ciddi bir olaydı. O yıllarda bizim köyde yaşayan Kaplan ailesinin ninesi Xala Kez (Kez Teyze) yaşlı ve cömert bir kadındı. Onun maddi durumu nispeten iyi olup evinde farklı yiyecekler bulunabilirdi. Yapılacak bir işi olduğunda köylülerden birine yapması için ricada bulunurdu. Örneğin odun kesmek, ineğini otlatmak vs. Xala Kez işini yapanların ve misafirlerine yiyecek bir şeyler verir, ceplerine kuru yemiş ve "hesîr"* gibi şeyler koyardı. O insanlar onun evinden sevinçle ayrılır ve mutluluğunun nedenini soranlara "Ez şîyo key Kez" (Kez'in evine gittim) derlerdi.

O gün bugündür bizim köyde birinin işi rast gittiğinde, onu mutlu eden bir durum söz konusu olduğunda duygusunu böyle ifade eder: "Ez şîyo key Kez."

* Hesîr, kavrulmuş un ile yağ ve pekmezden yapılan bir çeşit helvadır.

2- *Aya ke axir di yena, wa evil di bêro kê ver.*

Türkçesi: Sonradan insanın başına geleceğine başta gelsin.

Sözün sahibi: Seferê Menûş (Seferi Yalçındağ)

Anlamı: Sıkıntı yaratan ve zor olaylar insanoğlunun başına yaşlanınca geleceğine gençlik zamanında gelsin. Gençlik döneminde insan badireleri daha kolay atlatabilir ancak yaşlılık döneminde bu badireleri atlatmak daha zordur.

3- *Dayê, dayê, dayê, ti çîn binî ma to ra apey nê kotinê.*

Türkçesi: Ana, ana, ana, keşke sen var olmasaydın da bizi de doğurmasaydın.

Sözün sahibi: Seferê Menûş (Seferi Yalçındağ)

Anlamı: Yaşamın kişiyi “anasından doğduğuna pişman eden” güçlük ve eziyetleri karşısında üzölmüş, bezmiş kişinin söylediği bir yakınma ifadesidir.

Merhum babamın zaman zaman böyle söylendiğini hatırlıyorum.

4- *Dîna ha gay û masî ser a.*

Türkçesi: Dünya öküz ile balığın sırtındadır.

Sözün sahibi: Emerê Bêrîgijan (Özmen)

Anlamı/hikâyesi: Eski kuşaklardan insanlar geçmişten beri söylenegelen “Dünya öküz ile balığın sırtındadır” sözüne inanırlardı. Bu sözü söyleyen Dat Emer (Ömer Amca) de başkaları gibi bu söze inanırdı. Hatta öküz kendini titrettiğinde depremler olduğu da söylenirdi. Kuşkusuz bu söz bilime aykırıdır.

5- *Eg bi vergane o, çîn bi se mergone o.*

Türkçesi: Varlıkta kurt gibi, yoklukta ölü gibi gibidir.

Sözün sahibi: Dapîr Şer (Yamış)

Anlamı: [Yiyecek] varken kurt gibi saldırırız, yokken ölü gibiyiz. Gerek maddi ve gerekse manevi varlıklar insanı diri tutar, varlıksızlık ise insanı vasıflaştırır. Bu sözü, “var ise diri, yok ise ölü gibi ol” diye yorumlamak da mümkündür.

6- *Hukmat zaza bibînî se ez serekwezîr (başbakan) bîyînî.*

Türkçesi: Hükümet Zaza olsaydı ben başbakan olurum.

Sözün sahibi: Hemîdê Mît (Yalçınsoy)

Anlamı/hikâyesi: Her yönü ile kendine güvenen Dat Hemît (Hamit Amca), resmi dilin Türkçe olması nedeniyle kendini ifade edecek kadar Türkçe bilmemesine hayıflanarak bu sözü söylemiştir. Bu söz ana dilinin yasaklandığı ve eğitim dili olarak kullanılmadığı koşullar altında yaşayan kişilerin yabancı resmi dili iyi bilmemeleri nedeniyle ayırimcılığa uğradıklarını, ana dili resmi dil olanlarla eşit koşullara sahip olmadıklarını, mağdur olduklarını da ifade etmektedir.

7- *Katey ma Ellay dayê la goştê ma xalanê ma dayê.*

Türkçesi: Kemiklerimizi Allah lakin bedenimizin etini dayılarımız vermiştir.

Sözün sahibi: Emerê Mehmûdan (Yalçındağ)

Anlamı: Bu sözle, kıtlık ve yokluk döneminde, dayılarından aldığı maddi destekle beslenip hayatta kalabildiklerini anlatmak istemiştir. Kıtlık yıllarında, bazen iki lokma ekmek veya bir avuç kuru dut insanların önemli besin kaynağı olabiliyordu.

Bu sözün diğeri bir anlamı da dayı-yeğen ilişkisinin bizim toplumumuzda çok önemli olduğudur. Bazen dayı-yeğen yakınlığı, amca-yeğen yakınlığını geçebiliyordu.

8- Kelxasî yo derya yo, tede beme cis mexluqat est o.

Türkçesi: Kelxasî denizdir, içinde her çeşit yaratık var.

Sözün sahibi: Hemîdê Mît (Yalçınsoy)

Anlamı: Kelxasî köyü bir deniz gibidir içinde her çeşit yaratık var. Bu sözü söyleyen, herhangi bir insana ve olaya kızgın olduğu zaman bunu sarf ederdi. Dolaylı olarak “işte böyleleri bile var” demek isterdi.

9- Merdim o her tim hero.

Türkçesi: Eşek adam her zaman eşektir.

Sözün sahibi: Mehmûdê Mît (Yalçınsoy)

Anlamı: Aptal/anlayışsız/kaba insan her zaman öyledir. Böylesi insanlardan sürekli böyle tavırlar beklenir.

10- “Roj gi/ko bêro xilik surik benî zaf, la nehey çîn î tede bigeyrê.” (Şêx Mehdi Aygören)

Türkçesi: Gün gelecek kırmızı çömlükler çoğalacak lakin içinde kaynatılacak nohut bulunamayacak. (Şeyh Mehdi/Meydin Aygören)

Anlamı: Gün gelecek herkesin içinde yaşayacağı çok güzel evler ve mekânlar çoğalacak, lakin o mekânlar içinde tadında sohbet ve muhabbetler azalacak veya olmayacak.

Bu sözü, ömrünün son yıllarını Kelxasî köyünde geçiren Şeyh Mehdi Aygören 1966’da söylemiştir.

11- Qeley min qelincik, torê çi lazim o qulup o gelincik!

Türkçesi: Kargam benim kargacık, senin neyine gerek Kulüp ile Gelincik!

Sözün sahibi: Dapîra Zarîya (Yılmaz)

Anlamı/hikâyesi: Merhum başkan Abdullah Yılmaz uzun boylu ve oldukça esmerdi. Halk arasında ona Kara Ebdo derlerdi. Ninesi Dapîra Zarîya (Zariya Nin) de onu qelaya (kargaya) benzetirdi. Gençliğinde Kulüp ve Gelincik sigaraları içtiği için ninesi yakınlıkla ona bu sözü söylemiş. Kulüp ve Gelincik sigaraları o zaman lüks ve pahalı sayılırdı, herkes içemezdi. Bu sözle “gücüne, seviyene uygun davran, lüks sayılan şeyleri yapma” demek istenmiştir.

12- Qesbay/qesvayhera Bêrigîjan.

Türkçesi: Bêrigîlilerin Eşeği'nin yüreği.

Sözün sahibi: Kelxasî ahalisi.

Hikâyesi ve anlamı: Kelxasî ahalisinden birine, harmanda kalmış samanını köye taşımak için eşek gerekli olur. Köydeki eşek sahiplerinden birkaçına gidip ihtiyacını söyler, ancak herkes bir mazeret belirterek vermez. Bunun üzerine köylü köyün batı tarafındaki en son evde oturan Bêrigîjan (Bêrigîliler) ailesine gidip onlardan ister. Ev sahibi eşeğinin birkaç gün önce doğum yaptığını, sıpasının olduğunu, hayvanın bu hali ile o yükü taşıyamayacağını söyler. Hem yeni doğum yapan eşeğin yavrusundan asla uzaklaşmak istemediğini hem de küçük yavrunun annesine eşlik edemeyeceğini belirtir. Ancak saman sahibi köylü talebinde ısrar eder ve sonunda eşek ile yavrusunu alıp kendi evine götürür. Yavruyu evinin alt katındaki ahıra kilitler, eşeği de zor bela harman yerine doğru yola çıkarır.

Harmanda samanı hararlara doldurup eşeğe yükler. Eşeğin yönü köye çevrilince eşek büyük bir yavru özlemi ile köye doğru yol alır. Adamda eşeğin peşinden koştura koştura köye varırlar. O tarihlerde köyün evlerinin çoğu iki katlı toprak binalardır. Bu evin ikinci katının damı arkadan toprak seviyesinde olduğu için, eşek yükü ile birlikte dama çıkabilecek durumdadır. Samanlığının üst kapağı (deliği) damdadır, saman oradan samanlığa boşaltılacaktır. Saman sahibi köylü samanı boşaltmak için söz konusu eşeği yükü ile birlikte dama çıkarıp yükünü indirirken, ahırdaki yavrusu annesini hissetmiş olacak ki aniden anırmaya başlar. Yavrusunun sesini duyan anne eşek, yavrusuna kavuşmak için hemen damın ön tarafına doğru koşar ve ikinci kattan aşağı düşerek ölür.

Bu deyim o günden beri köyümüzde kullanılmaktadır. Bir annenin sevgi ve fedakârlığını dile getirir. Yufka yürekli köylülerimiz herhangi bir olaya karşı merhametlerini ifade etmek için “Qesbay Herida Bêrigîjan” (Bêriglilerin Eşeği’nin yüreği) deyimini kullanırlar.

13- *Qey tı Qerdere ra ameyî?*

Türkçesi: Niye sen Qerdere’den mi geldin?

Sözün sahibi: Kelxasî ahalisi.

Anlamı ve hikâyesi: Büyük susuzluk çeken, çok susamış insanların suya yumulmasına istinaden söylenen bir deyimdir. Qerdere, Kelxasî köyünde büyük bir çukur alan ve deredir. Mıntıka olarak Meydanek’in altında, Dıjar’ın arkasında, Sarmi’nin solundadır. Eskiden orda Dat Fettah Yakut’un (Fettah Yakut Amca’nın) komu vardı. Qurdere, o mıntıkada en susuz ve sıcak alan olduğu ve orada susuzluk çekildiği için bu deyimde ona göndermede bulunulmuştur.

14- *Şima vajê Zîyara Kelxasî û Zîyara Weşîn ameyê têhet ez înan kena, la şima wajê . . . xuy xo bedelnawo ez înan nêkena.*

Türkçesi: Zîyara Kelxasî (Kelxasî Ziyareti) ile Zîyara Weşîn'in (Weşîn Ziyareti'nin) bir araya geldiğini söylerseniz inanırım, lakin . . . huyunu değiştirmiş desenez inanmam. (Üç nokta koyduğumuz yerde o anda söz konusu olan kişinin adı söylenir.)

Sözün sahibi: Resulî Meysa (Yardımcı)

Anlamı: Bu deyimle, insanların genellikle alışkanlık ve huylarının değişmediği, inatlarından vazgeçemedikleri anlatmaya çalışmış.

15- *Şima vanî "Zekerîya ha keydê to d' o", erd mi beno ono!*

Türkçesi: Zekerîya'nın benim evimde olduğunu söylüyorsunuz, yer beni götürüp getiriyor.

Sözün sahibi: Elî Hesenî (Boncuk)

Hikâyesi: Bizim yöredeki Nergîk köyünden bir adam devlet tarafından aranıyormuş. Tarih 1926 ve muhtemelen adam Şeyh Sait hadisesinden dolayı aranıyor. Arandığı için farklı yerlerde gizleniyormuş. Bir ara da annemin babası olan Elî Hesen'e sığınmış ve dedem onu ahırında saklamış. Yine Zekerîya'nın orada olduğu bir gün, şikâyet veya duyum üzerine askerler köye dedemin evine gelip "Zekerîya'nın senin evinde olduğunu biliyoruz ve onu bize teslim etmeni istiyoruz" demişler. Dedem biraz düşündükten sonra kendisini her şeyden habersiz ve çok hayret etmiş gibi göstererek "Siz Zekerîya'nın benim evimde olduğunu söylüyorsunuz, yer beni götürüp getiriyor!" demiş, askerler ona inanıp vazgeçmişler. Dedem, suçüstü yakalanmaya az kala, zekâ ve hazırcıvaplılığıyla inandırıcı olmayı başarıp askerlerden kurtulmuş.

16- *Ti payebê zengîneyê, mi şikir xo erdo feqîrey.*

Türkçesi: Sen zengin olmayı bekliyorsun, ben ise fakirliğe şükrettim/razıyım.

Sözün sahibi: Şerife Yavuz Karabulut

Hikâyesi: Merhum Şerife yenge, evlilik teklifi ve zamanı uzamasın diye evleneceği kişi olan Salih Karabulut'a şöyle demiş: "Sen zengin olmayı bekliyorsun, ben ise fakirliğe şükrettim/razıyım." Yani, sen zengin olduktan sonra benimle evlenmek istiyorsun, ben ise fakir halinle seninle evlenmeye razıyım.

17- *Vaya ki awe tira nişîya, awe mebestî.*

Türkçesi: Su akmayan arka suyu çevirmeyin.

Sözün sahibi: Elî Maxsan (Yamış)

Anlamı: Sonuç alınamayacak olay ve olguları çözmek için zorlamayın. Bu söz "Verim vermeyecek tarlaya tohum ekmeyin" anlamında da söylenebilir.

18- *Webîdey feqîrey ra zorêr a.*

Türkçesi: Kimsesizlik/yalnızlık fakirlikten daha zordur.

Sözün sahibi: Mehmet Şerif Karabulut

Anlamı: İnsanlar fakirlik çok zordur ancak Dat Mehmet Şerif (Mehmet Şerif Amca) kimsesizliğin/yalnızlığın fakirlikten de zor olduğunu görmüş ve söylemiş.

19- *Xelaya corî, vewra cêrî zaf zehmeta.*

Türkçesi: Yukarının/kuzeyin kıtlığı, aşağının/güneyin karı çok zor ve zahmetlidir.

Sözün sahibi: Annem Xej (Boncuk/Yalçındağ)

Anlamı ve hikâyesi: Kuzeyimizde meydana gelen kıtlık ve güneyimizdeki kar yağışı çok zor ve zahmetli olup bizi de çok olumsuz biçimde etkiler, güçlükler çekmemize neden olur. Kuzeyin kıtlığını bilmem ancak ömrümde iki kez güneyden gelen karı yaşadım 40 gün boyunca kar ve buz yerden kalkmadı. Bütün kaldırımların betonu dondan dolayı kabuk attı.

20- Wulle Xatê mi bêrs meke, ez to dari ra leqnena, hukmatê Palê zê nişîno to bixelesno.

Türkçesi: Xatê (Hatun) valla beni kızdırma, seni ağaca asarım, Palu hükümeti/yönetimi bile seni kurtaramaz.

Sözün sahibi: Hemîdê Mît (Yalçınsoy)

Hikâyesi ve anlamı: Merhum Dat Hermit (Hamit Amca) asabi bir kişiydi. Eşi Xatê (Hatun) yengeye kızdığı zaman bu sözü söylerdi. Eskiden bizim yörenin en otoriter ve büyük hükümeti/yönetimi Xarpêt'in (Elazığ'ın) Palu ilçesinde imiş. Dat Hermit'in gözünde de öyle olduğu için eşine böyle diyor. Yani "seni elimden kimse kurtaramaz" demek istiyor.

21- Ya Rebbî, ma aqilê serî ra meki.

Türkçesi: Tanrım, bizi akıldan etme.

Sözün sahibi: Seferê Menûş (Seferi Yalçındağ)

Anlamı: İnsanda aklın önemi malum. Aklını yitirmek veya zihin hastalıklarına maruz kalmak insanın karşılaşabileceği en kötü şeylerdendir. O nedenle insanlar "Tanrım, bizi akıldan etme" diye dua ederler. Dat Sefer (Sefer Amca) de özellikle yaşlılık döneminde böyle derdi.

22- *Yow dew a, yew How a.*

Türkçesi: Bir köydür, bir Hew'dir.

Sözün sahibi: Anonim

Hikâyesi ve anlamı: Kelxasî'de Naja How (Havva Yenge) adında yufka yürekli, yaşama karşı meraklı ve gezmeyi seven bir nine vardı. Bazen sorulduğunda “nerde olduğu bilinmez, yani her yere veya herkesin evine gitmiş olabilir” anlamında “Bir köydür, bir Hew'dir” denirdi. Bu söz, bir köyde, bir iş yerinde veya bir evde çalışan, didinen, üreten sadece bir kişi veya az sayıda kişi olduğunu da ifade eder.

Arêkerdax û Nuştox/Derleyen ve yazan: Cemalo Kelxasij (Cemal Yalçındağ)

İletişim: 0532 274 49 27

Diyarbakır

Önemli Not: Bu dokümanı duyan ve okuyan herkes, burda olmayan ve bildiği deyimler olur ise 0532 274 49 27 Telefon-WhatsApp hattına veya cemalyalcindag1@gmail.com adresine ulaştırırsa sevinirim.

Ê her komelî gore xo îdyom û vateyê verênanê xo est ê. Vateyê verênan û îdyomî bi tecrube û cuwîyayîşê komelî vejînê meydan, bi xususîyetanê xo yê dîdaktîkan zîwanî kenê zengîn. Vateyê verênan û îdyomî berê kulturî yê fekkî yê tradîsyonel ê, ê erjê kulturî yê girîng ê ke zengînîya zîwanê ma nîşan danê, ê eynî wext de berê zîrekîya tuje û neynika komelî yê.

Yerkûre'deki bütün canlılar, kendileri oldukları ve kendileri olarak yaşamlarını sürdürüp geliştirmeye çalıştıkları oranda, sosyal ve ekonomik olarak daha yaratıcı, mutlu ve güçlü olurlar.

Bunun içindir ki toplumların, sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamlarını geliştirip güçlendirme süreçleri için en doğal ve verimli olanı, düşünce ve duygularını en iyi yansıtip oluşturan kendi ana dilleriyle gerçekleştirmeleridir. Ancak toplumlar ve milletler arasında ekonomik ve siyasal çıkarlar uğruna oluşan rekabetin sömürgeci, emperyal uygulamaları, söz konusu doğallığı engelleyip rasyonel verimliliğini de azaltmakla kalmamakta, toplumsal olarak ruhsal travmalara da neden olmaktadır.

Tüm bu nedenlerle günümüzde, dilin gelişimine ayrı bir özen gösterilmez, ekonomik ve ticarî yaşam dahil, güncel yaşamda kullanılmazsa, söz konusu dilin süreç içinde ayakta kalması zorlaşır. Bu bakımdan herkesin kendi ana diline sahip çıkması hem bir toplumsal gereklilik hem de insani erdemliliktir.

Vate

